

BUHARA'DAKİ CEDİTÇİLİK HAREKETİ VE YAŞ BUHARALILAR

JADIDISM MOVEMENT IN BUKHARA AND YASH BUKHARIANS

Nurettin HATUNOĞLU*

Öz

20. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen Birinci Dünya Savaşı ve Bolşevik Devrim'i gibi önemli siyasi gelişmelerin ortaya çıkardığı değişimlerden, Türkistan coğrafyası da üzerine düşen nasibi almıştır. Uluslararası siyaset arenasında köklü değişimlerin yaşandığı bu süreçte, Türkistan coğrafyasında eğitim ve kültür temelli ortaya çıkmış olan Ceditçilik (yenileşme) hareketinin Buhara Emîrliği'ndeki kolu, Bolşevik Devrimi'nin etkisi ile mevcut emîrlik idaresini ortadan kaldırmayı amaçlayan devrimci siyasi bir harekete dönüşmüştür. Bolşevikler ile yapılan iş birliği neticesinde Buhara Emîrliği'nin son emîri Âlim Han devrilerek yerine Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti kurulmuştur. Ceditçi aydınlar bu yeni cumhuriyetin yönetim kadrolarında yer alsalar da, ülkenin kontrolü kızıl ordunun sahibi olan Sovyet Rusya'nın elinde olmuştur. Milliyetçi aydınlar zamanla tasfiye edilerek cumhuriyetin siyasi varlığına Sovyet yönetimi tarafından 1924 yılında son verilmiştir.

Rusya'ya bağlı olan Buhara Emîrliği'nde yenileşme hareketlerinin ortaya çıkışı, bu hareketin Yaş Buharalılar adını alması, Yaş Buharalılar oluşumunun yürüttüğü faaliyetler, hareketin siyasi partiye dönüşmesi, emîrliğin bağımsızlığına kavuşması ve Yaş Buharalılara karşı tutumu, Bolşevikler ile iş birliği yaparak Emîrlik idaresini devirmeleri, Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması gibi konular bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

* Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: hatunoglu.nurettin@gmail.com

Gönderim Tarihi: 31.07.2015

Kabul Tarihi: 17.09.2015

Anahtar Kelimeler

Yaş Buharalılar, Buhara, Âlim Han, Ceditçilik, Türkistan, Rusya, Bolşevik Devrimi

•

Abstract

The changes that experienced at the first quarter of 20. century caused by the political developments after the First World War and Bolshevik Revolution has affected Turkestan geography as well. In that period, when radical changes had occurred in international political area, the extension of Jadidism (innovation) movement in Bukhara Amirate, which was emerged in Turkestan geography based on education and culture, has converted into a revolutionary political movement that aimed to remove existed amirate government because the influence of Bolshevik Revolution. As the result of collaboration with Bolsheviks, last Amir of Bukhara Amirate's Âlim Khan has fallen and Bukhara People Soviet Republic has established. Although innovator (Jadids) intellectuals took part in that republic's cadre, the state has been controlled by Soviet Russia which has Red Army. National intellectuals has been eliminated over time and Republic was abolished by Soviet administration in 1924.

The emergence of innovation movement in Bukhara Amirate which was depend on Russia, how this movement become to be mentioned as "Yaş Bukharians", the activities hold by Yaş Bukharas formation, conversion of this movement into political party, Emirate's independence and its attitude towards Yaş Bukharians, collaboration with Bolsheviks and take down Amirate administration, the establishment of Bukhara People Soviet Republic are the subjects of this study.

•

Keywords

Yash Bukharians, Bukhara, Âlim Khan, Jadidism, Turkhestan, Russia, Bolshevik Revolution

•

GİRİŞ

Türkistan coğrafyasında ortaya çıkıp Ceditçilik olarak kavramsallaştırılan fikrî hareket, yakın dönem Türkistan tarihi araştırmalarının önemli konulardan biridir. Türk ve Müslüman halkın geri kalmışlık sebeplerine entelektüel bir tepki hareketi olarak meydana gelen Ceditçilik hareketi, mevcut düzeni değiştirme ya da düzeltme isteği şeklinde ortaya çıkmıştır. Zamanla siyasi talepleri de içeren bir harekete dönüşmüştür. Ceditçilik fikri; eğitim açısından, ekonomi, idari ve kültürel birikimi olan kişiler arasında taraftar bulmuştur.

Abdurrauf Fıtrat'ın, Münazara ve Hind Seyyahının Kıssası adlı eserlerini yayına hazırlayan Seyfettin Erşahin çalışmasında Ceditçilerin amaçları ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Ceditçilerin amacı, ülkelerini çağdaş değerlere kavuşturmak, ahlak, inanç, hukuk, sağlık vb sosyal ve kültürel alanları tecdid-ıslah etmek, Türkistan'a tekrar İslam medeniyetini ve yerlilerin siyasi hakimiyetini kazandırmaktı. Bunun da yolu değişimden geçiyordu. Onlara göre değişim siyasi, kültürel ekonomik ve sosyal bakımdan tecdid yoluyla terakki etmek anlamına geliyordu. Amaçlarına ulaşmak için eğitim başta olmak üzere tarih, edebiyat, basın-yayın ve sanata (tiyatro) ağırlık verdiler.” (Fıtrat 2000: 3)

Türkistan'ın geniş bir coğrafyaya sahip olması ve Timur sonrası siyasî yapının çeşitliliği, Ceditçilik hareketinin tek bir noktadan ortaya çıkarak tek elden örgütlenmesine engel teşkil etmiştir. Ortak mefkûre, Rus işgali ve uygulamalarından eğitim-kültür alanındaki terakki ile kurtularak toplumda yaşanan mevcut geriliğe son vermek olsa da, bu düşüncenin hayata geçirilmesi için ortak bir örgütlenme geliştirilememiştir. Bu hareket, nihai amacına ulaşamadığı için Sovyetlerin işgal döneminde temsilcilerinin idam edilmesi, hapse atılarak yıldırılması, basın ve yayın yoluyla karşı propagandaya maruz bırakılması, casusluk ve işbirlikçi suçlamaları ile itibarsızlaştırılması, Pantürkçü ve Panislamcı suçlamaları ile karşı devrimci olarak suçlanması gibi yöntemler kullanılarak ortadan kaldırılmıştır.

Yukarıda izah edilmeye çalışılan hususlar; Ceditçilik kavramının tanımı, içeriği ve sınırları açısından bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Ceditçilik: Türkistan coğrafyasında batılı çağdaş değerler ile farklı düzeylerde temas edip yaşadıkları toplumda hüküm süren mevcut düzeni değiştirme ve geliştirme

taleplerini dile getirenlerin savunduğu fikrî akıma denir gibi ortalama bir tanım dahi tam anlamı ile Ceditçilik hareketini izah etmekten uzak kalır. Çünkü, Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan bu fikrî hareketi yekpare bir hareket olarak düşünüp genellemeler yapmak, yanlış değerlendirmelere sebebiyet verebilir.

Bu durumun sebebi, Ceditçilik kavramın soyut olması yanında ortaya çıktığı Türkistan coğrafyasının yaşadığı tarihsel sürecin karmaşıklığı ve bu hareketin siyasal başarıya kavuşmamasıdır. En basitinden, Hive ve Buhara gibi Rus mandası altında hüküm süren yönetimler altında gelişen Ceditçilik ile doğrudan Rusya'ya bağlı olan Kazan ve Taşkent gibi merkezlerde gelişen Ceditçiliğin siyasallaşması sürecinde ne tür farklar vardır sorusuna cevap arandığında, bu kavramın birden çok tarifi, bölgesel farklılıkları ve oldukça geniş sınırlarının olduğu ortaya çıkacaktır. Şu hususu da unutmamak gerekir ki, Ceditçilik kavramı soyut olan fikrî hareketleri ifade etmesinden dolayı, olaylar üzerinden açıklanmaya çalışılan siyasi tarih konularından tanım ve sınırlarının netliği açısından da farklılık arz etmektedir.

Bu çalışmada, bütünü bir parçası olmasına rağmen bazı sebeplerden dolayı Türkistan'ın diğer bölgelerindeki Ceditçilik hareketinden bazı yönleriyle farklılık arz eden Buhara Emîrliği'ndeki Yaş (Genç) Buharalılar hareketi üzerinde durulacaktır. Yaş Buharalılar hareketinin tarihsel süreci ile ilgili konulara girmeden önce bu kavramın tanımı ile ilgili bilgi vermek anlatılmak istenen konunun kolay anlaşılmasını sağlayacaktır.

"Yaş" Özbek Türkçesi'nde "genç" demektir. "Yaş Buharalılar" "Genç Buharalılar" şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılabilir. Fakat bu kavramın tarihi ve kültürel bağlamda yüklendiği anlam, yaş ve gençlik ile ilgili değildir. Abdullah Bediri (1919 a :3) tarafından kaleme alınan ve Yaş Buharalılar hareketinin propaganda yayınlarından olan bir eserde bu kavramın kelime anlamı ve içeriği arasındaki ilişki şu şekilde ifade etmektedir:

"Eğer kulak verirseniz size Yaş Buharalılar hakkında bir iki laf edeceğim. Sizler her yerde birçok kişiden Yaş Buharalılar sözünü duymuşsunuzdur. Bunların Buhara'nın gençleri olduğunu sanıyorsunuz. Fakat böyle değildir. Yaş Buharalılar, aydınların partisi olup onların fikir ve niyetleri biz zavallı fakirleri emîrlere, bekler ve zenginlerin zulmünden kurtarmaktır. Onlar bizim rahatımız ve dirliğimiz için hareket ederler."

Özbekistan'da yayımlanan bir eserde ise bu kavram şu şekilde ifade edilmiştir: "1908 yılında Tebiye-i Etfal gizli teşkilatı olarak kurulup, 1910-1920 yılları arasında Yaş Buharalılar olarak adlandırılan ve A. Burhanov, S. Ayni, M. Burhanov, Osman Hoca, A. Fitrat, F. Hocayev, M. Mansurov gibi isimlerin

faaliyet gösterip 14 Eylül 1920 tarihinde Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'ni kuran Buhara Emîrliği'ndeki Ceditçiler partisidir" (Hasanov - Ahmedov vd 2009: 126).

Bu çalışmada genel manadaki Ceditçilik hareketi ve siyasi olaylar üzerinde derinlemesine durulmayacaktır. Siyasi olaylardan ziyade bu olayların Yaş Buharalılar hareketine etkisi üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda Buhara'daki Ceditçilik hareketinin ortaya çıkışı, hareketin Yaş Buharalılar adını alması, içeriği, siyasallaşması, gibi konular üzerinde durulacaktır. Bu hususlar dikkate alınarak çalışmamızda Yaş Buharalılar hareketi Seyfettin Erşahin'in (Fıtrat, 2000: 7-9) tasnifi de dikkate alınarak dört döneme ayrılmıştır. Bu dönemler:

1- Başlangıç Dönemi: Hareketin ortaya çıkmaya başladığı 19. asrın sonlarından, Yaş Buharalılar adını aldığı 1910 yılına kadar olan süreci kapsamaktadır.

2- Gelişme Dönemi: Siyasallaşmaya başladıkları 1910 yılından muhalefet ettikleri emîrliği devirdikleri 1920 yılına kadar geçen süreci kapsamaktadır.

3- İktidar Dönemi: Bu dönem 1920 -24 yılları arasını kapsamaktadır. Yaş Buharalıları 1924'ten sonra kurumsal kimlikleri ile görmek mümkün değildir. Bu tarihten önce partileşen Yaş Buharalılar hareketi, Rusya Komünist Parti'sine katılmış olmasına rağmen onun idarecileri Buhara Halk Cumhuriyetinin değişik birimlerinde yer almışlardır. Fakat Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti 1924 yılının sonlarında lağvedilip Özbekistan Cumhuriyeti'ne katılınca Yaş Buharalılar iktidar dönemleri sona ermiştir. Yaş Buharalılar yeni cumhuriyetin değişik birimlerinde görev alsalar da bu kimlikleri arka planda kalmıştır.

4- Kıyım Dönemi: 1925-1953 (Stalin'in ölümü) yılları arasını kapsamaktadır. 1924 yılından sonra Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulunca Hive ve Taşkent'teki Ceditçiler ile birlikte Yaş Buharalılar da kurumsal kimliklerini kaybetmişlerdir. Türkistan'daki diğer Ceditçiler gibi Yaş Buharalılar hareketi içinde yer alan Feyzullah Hovcayev, Abdurrauf Fıtrat gibi aydınlar Sovyet karşıtı, Milliyetçi ve İslamcı suçlamalarıyla Stalin tarafından kıyımaya uğramışlardır.

Çalışmamızda bu dönemlerden ilk üçüne temas edilecektir. Çünkü kıyım dönemi olan 1925-1953 tarihleri arasında Yaş Buharalılar adı altında bağımsız bir hareket söz konusu değildir. Bu dönemde, bir zamanlar Yaş Buharalılar hareketine mensup olup siyasi hayatlarını Komünist Parti'de ya da partisiz olarak devam ettiren bir zümrenin varlığı söz konusudur. Kıyım dönemi olarak değerlendirdiğimiz bu süreçte, Stalin ve Sovyetlerin kendi halkına ve Türkistan'daki Ceditçiler'e reva gördüğü zulüm başlı başına bir çalışmayı

gerektirmektedir. Bu çalışmada Yaş Buharalılar hareketinin baş aktörlerinden olan Feyzullah Hocayev, Abdurrauf Fıtrat, Sadrettin Ayni gibi Ceditçilerin, yaşadıkları dönemde kaleme aldıkları eserlerinden, bu dönem gazetelerinin konu ile ilgili yazılarından ve telif eserlerden istifade edilerek Yaş Buharalılar hareketi ortaya konmaya çalışılmıştır.

A- Yaş Buharalılar Hareketinin Başlangıç Dönemi (19. yy Sonları ile 20.yy Başları-1910)

19. asrın sonlarından 1910 tarihe kadar geçen dönem, Yaş Buharalılar hareketinin başlangıç dönemi olarak değerlendirilebilir. Bu dönem, hareketin Yaş Buharalılar adını almasından önceki dönemde Buhara'da Ceditçilik ile ilgili meydana gelen olayları kapsayan süreci ifade etmektedir. Buhara Emîrlığı'ndeki Ceditçilik hareketi, yarı bağımsız ve geleneksel yönetim tarzının hüküm sürdüğü siyasi yapının şekillendirmesi ile oluşan bir cemiyet hayatında, yenilik ve değişim taleplerinin dile getirilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Ceditçilik hareketinin Buhara'da başlama tarihi ile ilgili kesin bir başlangıç tarihi vermek zor olsa da, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları Buhara'da Ceditçiliğin başlaması ile ilgili genel kabul gören bir zaman dilimi olarak kabul edilmektedir.

Bölgede ve dünyada meydana gelen siyasi ve içtimai gelişmeler, mezkûr dönemde değişik vasıtalar ile Buhara'yı da etkilemeye başlamıştır. Buhara'da hüküm süren monarşik düzene muhalefet şeklinde gelişen bu hareket, Buhara Emîrlığı'nin son dönem siyasi ve kültürel hayatına damgasını vurmuştur. Ceditçilik hareketi Buhara'da Feyzullah Hocayev, Osman Hocayev, Abdurrauf Fıtrat, Sadrettin Ayni, Sadr Ziya, Abdulkadir Muhittinov, Abdurrahim Yusufzade gibi yakın dönem Türkistan tarihinde önem arz eden değerleri ortaya çıkarmıştır. (Kasimov, F. 2001:115).

Türkistan ve Buhara'da Ceditçilik hareketinin başlaması denilince akla ilk gelen vasitalardan biri Gaspıralı İsmail Bey ile özdeşleşen cedit okulları olmuştur. Çünkü bu okullar, Türkistan'daki Ceditçilik fikrinin lokomotifi olmuşlardır. 19. asrın sonlarında Türkistan'da milli aydın tabakasının oluşumu, Rusya'dan gelen Tatar aydınları ve öğretmenlerin faaliyetleri ile doğrudan ilişkilidir. Türkistan'da Usul-i Cedit okullarının ortaya çıkması, Rus okullarının açıldığı döneme denk gelmiştir. Türkistan'ın önemli merkezlerinde bu okullar Tatarlar tarafından açılmaya başlanmıştır. 1910 yılına gelindiğinde Taşkent'te 8 tane Rus okuluna karşılık 16 tane Usul-i Cedit okulu faaliyet göstermiştir. Hokand'da ise 1911 yılında 2 Rus okuluna karşılık 8 tane Usul-i Cedit okulu vardır (Abdirashidov 2008:26).

Buhara'nın da içinde olduğu Türkistan coğrafyasında Ceditçilik hareketinin

başlaması, gelişmesi ve yayılmasında başka etmenler de söz konusudur. Buhara'daki Ceditçilik hareketinin başlamasında, Batı kültürünün Ruslar ve Tatarlar vasıtasıyla Türkistan'a teması, işgaller ile şekillenen siyasi gelişmeler, başta Rusya olmak üzere komşu ülkeler ile ticaret, ulaşım araçları, iletişim araçları, yazılı ve çizili yayınlar, vatandaşların Buhara'dan eğitim görmek ve hac farızası için gittikleri diğer İslam ülkelerindeki gelişmeler ile tanışması etkili olmuştur. Rusya'da meydana gelen 1905 devrimi ve İran ile Türkiye gibi ülkelerde meydana gelen demokratikleşme hareketleri, Rus sermayesinin açmış olduğu fabrikalarda çalışan işçilerin faaliyetleri de, Buhara halkının dış dünyadan etkilenerek fikrî olarak değişimine katkı sağlamıştır.

Rusya ile gelişen ticaret ve Buhara'nın yapılan bir dizi anlaşma ile sömürgeleştirilmesi neticesinde ham madde kaynağına dönüşmesinin sonuçlarını da hesaba katmak gerekir. Fikrî gelişmeler öncesinde Buhara'ya giren Rus sermayesi ve Rusya ile yapılan ticari ilişkilerden istifade ederek zenginleşen bir yerli burjuva sınıfının meydana gelmeye başladığını da unutmamak gerekir. Yaş Buharalılar hareketinin en önemli liderlerinden biri olan Feyzullah Hocayev'in babasının ve kendisinin oldukça varlıklı bir tüccar aileden geldiği bilinmektedir. Zenginleşme bağlamda Ubeydullah Hoca (F. Hocayev'in babası), Mirza Muhiddin Mansurov, Mustafa Hoca, Bediyev, Kayupov, Gafurhoca Mircanov gibi varlıklı isimler zikredilebilir (Amanova 2011:24). Bu isimlerin bazılarının cedit okullarını maddi olarak desteklediği bilinmektedir.

Buhara'da Ceditçiliğin başlama dönemine baktığımızda bu fikrin ortaya çıkış sebebi olarak siyasi gelişmeler ön plana çıkmaktadır. Son dönem Buhara tarihi için en önemli siyasi gelişme de, kuşkusuz yaşanan Rus işgal hareketidir. Rusya 1868 yılında Buhara'yı askeri açıdan mağlup ettikten sonra iki ülke arasında 1873 tarihinde "dostluk anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma ile dış ilişkiler ve ekonomik açıdan tam anlamı ile Rusya'ya bağlanan emîrlik idaresi, iç işlerinde serbest kalmıştır. Fakat bu anlaşmaya binaen 1886 yılında Çar III Aleksandır'ın emri ile Buhara'da Rusya Siyasi Komiserliği kurulmuştur. Bu komiserlik Rusya'nın Buhara'nın iç işlerine karışmasını sağlayan bir yönetim merkezine dönüşmüştür (Raşidov-Raşidov 2013:26). Ayrıca bu komiserlik; idarecileri, memurları ve çalışanları sayesinde Rus kültürünü ve dolayısıyla batı kültürünün Buhara'ya girmesine sebep olmuştur.

Yabancı kültürlerin Buhara'yı etkileme yollarından biri de ticari ilişkiler olmuştur. İşgallerden önce Türkistan hanlıkları ile Rusya arasında yapılan ticaret, Türklerin lehine işlerken zamanla Ruslar bu ticaretin kontrolünü ele geçirmeye başlamışlardır. 1852 tarihinde Türkistan pazarlarında varlık gösteremeyen Rus tüccarlar bu sorunu aşmak için bu tarihten itibaren Müslüman Tatarları

kullanarak ticaret yapmaya çalışmışlardır. 1850-60 yılları arasında Rusların bu başarısızlıklarının ana sebebi Hristiyanlara uygulanan gümrük vergileri olmuştur (Razakov 1994:43-47). Fakat bu durum işgallerden sonra değişmiştir. Buhara Emîrliği'nde Ceditçiliğin başladığı Abdulahat Han döneminde (1885-1910) Rusya ile olan ticarete de köklü değişimler meydana gelmiştir. Rusya Maliye Bakanlığı'nın Buhara Emîrliğini ortak gümrük tarifesine tabi kılan kararını Çar III. Aleksandır'ın 1892 yılında onaylamasından sonra emîrliğin dış ticareti tamamen Rusların eline geçmiştir. Böylece siyasi, kültürel ve ticari ilişkiler Rus kontrolüne girmiştir. Rus komiserliğinin açılması, siyasi etkisi yanında, ülkeye Rus sermayesinin girmesini sağlamıştır (Razakov 1994: 19; Amanova 2011: 44). Bu şekilde gelişen ticaret Buhara Emîrliği'nde Ceditçiliği tetikleyecek olan Rus tesirini arttırmıştır.

Buhara'nın dış dünya'ya açılmasını sağlayan kapılardan biri de demiryolu ve telgraf hatlarının Buhara'ya ulaşmasıdır. Rusya 1885 yılında Türkistan Demiryolu hattını inşa etme kararı verince Buhara Emîrliği dış dünyaya kapalı bir ülke olarak kalmaktan kurtulmuştur. Türkistan coğrafyasını Rusya'ya bağlayacak olan proje içerisine Buhara da dahil edilmiştir. 25 Haziran 1885 yılında Buhara ile Çarlık Rusya'sı arasında demiryolu inşası konusunda protokol imzalanmıştır. Muzaffer Han, demiryolu hattının hanlığın merkezinden en az sekiz mil uzaktan geçmesi konusunda ısrarcı davranmıştır (Becker 2004: 128). Demiryolu hattı Hazar Denizi kıyısındaki Krasnovodsk limanından Merv şehrine, oradan da Yeni Buhara denilen Kagan'a 1888 yılında bağlanmıştır. Böylece, Thierry Zarcone'nin (2001:140) "Gar'ın da içinde yer aldığı Yeni Buhara, demiryolunun ve uygarlığın, soylu şehrin surlarını aştığını görmek istemeyen Han'ın talebi üzerine, eski şehrin 15 km. uzağında kuruldu" ifadesinde dikkat çektiği batı kültürü, 1907 yılında Kagan - Eski Buhara hattının tamamlanması (Amanova 2011: 30) ile Buhara'nın kalbi olan eski şehre ulaşmıştır. Telgraf konusuna gelince; Muzaffer Han, Rusya'nın isteği ile kurulan telgraf hattına itiraz etse de, bu teklifi kabul etmekten başka seçenek bulamamıştır. Telgraf hattı her ne kadar Rus nüfuzunun Buhara'ya yerleşmesine imkan verse de, Buhara Emîrliği 28 Ağustos 1884'te hizmete giren telgraf sayesinde modern dünyadan izole olmaktan nispeten de olsa kurtulma imkanını yakalamıştır (Becker 2004: 112).

Cedit okullarının bu hareketin üzerindeki etkisine geçmeden önce, hac ve eğitim sebebiyle İslam coğrafyasına yapılan seyahatler sayesinde yaşanan kültürel etkileşim ve bu etkileşimin Türkistan'daki ve dolayısıyla Buhara'daki fikrî harekete etkisi hakkında bir iki örnek vermek gerekirse, Mahmut Hoca Behbudî'nin hac yolculuğu örnek olarak verilebilir. Kasimov (2002: 218) bu hususta şu ifadeleri kullanmaktadır:

“1899-1900 tarihlerinde Behbudi, Buharalı dostu Hacı Baha ile hac seferine çıktı. Kafkas yolu ile İstanbul'a oradan da Kahire'ye gitmek suretiyle Beytullah'ı ziyaret etmiştir. Hac yolculuğu yaklaşık sekiz ay sürmüştür. Dünya görüşü bu seferden etkilenmiş, gördüğü yerler sayesinde zihnindeki yeni okul düşüncesi güçlenmiştir. Zira onun teşebbüsü ve gayreti ile 1903 yılında Semerkant'taki Halvayi ve Recepemin köylerinde yeni okullar açılmıştır. Ayrıca Behbudi bu okullarda okutulmak üzere ders kitapları hazırlamaya başlamıştır.”

Eğitim sebebiyle yurt dışına çıkma ve burada karşılaşılan farklı fikirleri Buhara'ya aktarma konusunda en çarpıcı örnek ise Osmanlı Devleti'nde eğitim gören Osman Hoca ve Abdurrauf Fitrat'tır. Özbekistan'da Osman Hoca ve Abdurrauf Fitrat ile ilgili çalışmalarda bu hususa dikkat çekilmektedir. Osman Hoca'nın Türkiye'de yaşayan oğlu Timur Kocaoğlu (1996:421) çalışmasında Osman Hoca'nın 1909-1910 yıllarında İstanbul'a gelerek o dönemdeki Türk aydınları ile tanıştığını dile getirmektedir. Osman Hoca'nın Türkiye'de bulunduğu yıllar ve o dönem Osmanlı Devleti'nde eğitim görenlerin Buhara'ya döndüklerinde Ceditçilik fikrine sağladıkları katkılar hakkında, Özbekistan'daki bir eserde dile getirilen aşağıdaki şu değerlendirmeler dikkat çekicidir:

“Türkiye, o dönemde uyanmakta olan doğu dünyası için ümit köprüsü olmuştu. Bu sebeple Buhara'da temel eğitim ve medrese eğitimini alan Osman Hoca, arkadaşları ile birlikte bu ülkeye yöneldi. Osman Hoca, arkadaşı Hamit Hoca ile birlikte 1908 yılında Türkiye'ye gitti. Bu yolculuktan maksadı Genç Türklerin faaliyetlerini yakından tanımak, Türkiye'deki değişimleri gözlemlemek ve orada dünyevi ilimleri öğrenmek için eğitim almak idi. Türkiye'de dört yıl boyunca (1908-1912) eğitim alan Osman Hoca bin bir ümitle Buhara'ya döndü. Osman Hoca, Buhara'ya döndüğünde 1908 yılında kurulmuş olan gizli Terbiye-i Etfal derneğinin faal üyelerinden biri olmuş ve cedit okulu açarak bu türdeki diğer okullara maddi yardımda bulunmuştur. Onun bu dönemdeki faaliyetleri ile ilgili bilgilere arşiv belgelerinde de rastlamak mümkündür. Rus Çarlığı'nın Siyasi Komiserliği'nin Yeni Buhara olarak bilinen Kagan'daki merkezinde çalışan Belman adlı memurun 24 Şubat 1912 tarihinde gönderdiği belgeye göre Osman Hoca İstanbul'dan birçok siyasi yayın getirmiştir. O, Türkçülük ve İslamcılık gayelerini yaymaya çalışmıştır. Gizli siyasi faaliyetlerde

faal görevler üstlenmiştir.” (Recebov - Hayitov 2011: 7-8)

Buhara’daki fikri hareketi etkileyen en önemli gelişmelerden biri de o dönemde özellikle batı kültürü dairesinde olan Rusya ve bazı doğu ülkelerinde batılı değerlerin etkisi ile meydana gelen demokratikleşme hareketleridir. İran’da 1906 (Dilek 2007:66) yılında Türkiye’de ise 1908 yılında meşruti idarelerin ilanı ve özellikle Buhara’nın resmen bağlı olduğu Rusya’da 1905 devriminin gerçekleşmesi, Buhara’daki demokratikleşme ve dolayısıyla Ceditçilik hareketini olumlu yönde etkilemiştir. Emîrlikte Yeni Buhara (Kagan), Çarcuy, Tirmiz, Karşi gibi Rusların yoğun yaşadığı şehirlerdeki Rus ahalinin ve bu şehirlerde bulunan fabrikalarda çalışmakta olan Rus işçilerin varlığı, 1905 devriminin Buhara aydın tabakasını demokratik talepler konusunda daha fazla etkilemesini tetiklemiştir (Raşidov-Raşidov 2013:28).

Cedit okullarına gelince; Buhara Emîrliği’nde Ceditçilik fikrinin gelişmesinde en önemli vasıtalarından biri yeni usulde açılan okullardır. Zira bu okulların kendileri bizzat Ceditçiliğin bir yansımasıydı. Buhara’daki ilk Usul-i Cedit Okulunu, Rusya’daki modern okulları görüp gelen Molla Corebay isimli kişi 1900 yılının başlarında açmıştır. Fakat 4-5 ay eğitim veren bu okul fazla ilgi görmediğinden dolayı kendiliğinden kapanmıştır (Rahman 2004: 10). Aynı (1926: 32-33) Buhara’da açılan modern tarzdaki bu okul ve diğerleri hakkında eserinin dipnot kısmında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Buhara’nın Pirmestlik köyünden Rusya’daki yeni okulları görmüş Molla Corebay, 1900 yılında Buhara’nın Postindoğan semtinde özel bir okul açıp 4-5 ayda okuma yazma öğreteceğini iddia etmiştir. Onun iddialarına ve okuluna kimse inanmadı. “Ticaretten zarar edip iflas etmiş biridir” diyerek ona güldüler. Boribay Efendi, Molla Mirhan ve Kari Burhan gibi Tercüman Gazetesi okuyucuları, halkı bu okullara teşvik için uğraşsalar da bir faydası olmadı. Bu sebeple Corebay’ın okulu kendi kendine kapandı. 1907 yılında Tatar Molla Nizam Sabit’in teşebbüsü ile kendisinin evinde bir okul açıldı. 1908 yılında Gaspıralı İsmail Buhara’ya geldi. Yeni okul meselesini müzakere ederek bir toplantı gerçekleştirdi. Yapılan toplantı sonucunda Molla Nizam’ın okulunun resmileştirilmesi ve Buharalı çocukları da kabul etmesi kararlaştırıldı. Okulun adının İsmailiye olması teklifini reddederek okulun adının emîrin babasına nispetle Muzafferiyeye olmasını teklif etti. Giderken emîr ve görevlilere isteğini bildirmesine rağmen girişimlerinden bir sonuç alamadı.”

Ayni'nin (1926: 34) anlattığına göre Farsça eğitim veren ilk yeni okul 1908 yılının Ekim ayında Mirza Abdulvahit'in evinde açılmış ve ilk iki ayda öğrenci sayısı 12'ye yükselmiştir. Bu okulun ayakta kalması ve ihtiyaçlarının karşılanması için Ayni ve yakın arkadaşları tarafından "Şirket-i Buhara-i Şerif" adlı bir şirket tesis edilmiş, bu şirket özellikle, okutulacak kitapların basım ve temini için çalışmıştır. Orenburg ve Bahçesaray'dan yeni usule göre hazırlanmış kitaplar temin etmeyi görev edinen bu şirket, Mirza Muhittin Mansuroğlu, Fazleddin Mazum gibi zenginler tarafından finanse edilmiştir (Allworth 1994: 100).

Açıldıktan bir yıl sonra (1909), Mirza Abdulvahit kendi evinde açtığı okulu şehrin ileri gelenlerinden yaklaşık 100 kişinin bulunduğu bir mecliste imtihana tabi tutmuş, bu imtihan cedit okulları için bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü imtihana katılanlar arasında çok büyük tartışmalar yaşanmış, katılımcılar yeni okulları destekleyenler ve karşı olanlar diye iki gruba ayrılmıştır. Molla İkrâm, okullara taraftar olanların başını çekerken muhalif olanların başını ise Abdurrezzak adında bir Kadimci çekmiştir. Muhalifler okulların dine ve hükümete karşı olduklarını, ceditler ise tam tersini savunmuşlardır. Sonuçta Ceditçiler ve Kadimciler diye birbirine düşman iki grup ortaya çıkmıştır (Hocayev 1997: 76).

Bu sınavda öğrencilerin büyük bir başarı sergileyip, halk arasında bu okulların itibarını yükseltmesi, eski usulde eğitim veren kadroların dikkatlerini bu okullara yöneltmesine ve daha önceden de sergiledikleri olumsuz tutumlarının şiddetini arttırmalarına neden olmuştur. Oysaki Kuşbegi, Astanakul Müftü Damla İkrâm gibi üst rütbeli devlet adamlarının yanı sıra halktan da seçkin kişilerin seyirci olarak katıldığı imtihanda Usul-i Cedit Okulları'nın öğrencileri katılımcılar üzerinde olumlu bir etki bırakmış, bu okullara desteğin artacağı beklentisi doğmuştur. Fakat bu okullara daha önceden de karşı olan bazı medrese hocalarının ve ulemanın daha da sert bir tutum takınmaları okulların kaderini tayin etmiştir (Becker 2004: 205).

Okulların kapatılması ile ilgili tartışmalar alevlenince Kuşbegi ve Kazikelan baskılara daha fazla dayanamayarak, okulların kapatılmasına dair hazırlanan fetvayı 10 Eylül 1909 tarihinde imzalamak zorunda kalmıştır. Bu fetva alındıktan sonra hükümet yetkilileri okula gidip okulun kapatıldığını Mirza Abdulvahit'e bildirmişler, okulun kapatılmasına rağmen yaklaşık elli öğrenci okula kaydolmak istemiş, fakat okul görevlilerinin okulun hükümet tarafından kapatıldığını söylemesi üzerine Buhara'daki diğer Usul-i Cedit okulu olan ve Tatarlar tarafından işletilen okula yönelmişlerdir. Bunun üzerine okullara muhalif olanlar bu okulun da kapatılması için hükümete müracaat etmişlerdir. Hükümet yetkililerinin bu okulun Ruslara tabi olduğunu bildirmesi üzerine Molla Kamer,

Ruslar ile görüşerek Buhara hükümetine, Rusların da okulları kapatma yanlısı olduğunu bildirmiştir. Tatar okulunu kapatma emri gelince okul yöneticileri kendilerinin Rus vatandaşı olduklarını söyleyerek itiraz etmişler ve Rus elçiliğine başvurarak Buharalı öğrencileri almamak şartı ile okulun açık kalmasına müsaade almışlardır. Böylece sadece Tatarlara eğitim veren bir okul olarak varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Buharalı öğrenciler ise bu okullardan mahrum kalmışlardır (Ayni 1926: 51-52). Okulların Eylül 1909 yılında resmen kapatılması, Ceditleri farklı arayışlara mecbur bırakmış, bu durum Ceditlerin gizli faaliyetlere başvurmalarına sebep olmuştur (Ayni 1926: 84).

Yukarıda izah edilmeye çalışılan olaylar Buhara Emîrliği'ndeki Ceditçilik hareketinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Böylece farklı bileşenlerin ortak ürünü olan ve Yaş Buharalılar olarak adlandırılan hareket ortaya çıkmıştır. Buhara'daki Ceditçilik, başlangıç dönemi dediğimiz bu safhasında, Türkistan'daki Ceditçilik hareketi ile daha çok benzerlikler taşımıştır. Çünkü bu dönemde cedit okulları, Ruslar, yurt dışında medya gelen olaylar ve yurt dışı gezileri her iki bölgenin Ceditçilik hareketini benzer şekilde etkilemiştir. Fakat Buhara'daki Ceditçilik hareketi, Yaş Buharalılar adını aldığı gelişme döneminde kendine has bir kimliğe kavuşacaktır.

B- Yaş Buharalılar Hareketinin Gelişme Dönemi (1910-1920)

Buhara'daki Ceditçilik hareketi, 1910 yılından sonra Yaş Buharalılar adı ile anılmaya başlanmıştır. Bu hareketin önemli simalarından biri olan Feyzullah Hocayev (1997:65) Yaş Buharalıların teşkilatlanması ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: "Ceditçilik hareketi 1910 yılında teşkilatlı hareket kimliğine kavuştu. Zira bu zamanda Türkiye ve İran devrimleri etkisi altındaki bütün doğu İslam dünyası, inkılapçı millî uyanış hareketleri ile çalkalanmakta idi." 1910 yılı Yaş Buharalılar hareketi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Türkistan Ceditçiliği'nin bir parçası olan Buhara'daki hareket, bu tarihten sonra kavramsal olarak ayrı bir kimliğe kavuşmuştur. Hive Hanlığı'nda da benzeri bir durum yaşanmıştır. Yaş Buharalılar hareketi ile ilgili, Kahraman Recebov (2005: 26) şu ifadeleri kullanmaktadır: "Türkistan'da Ceditçilik hareketinin güçlenmesi neticesinde Buhara'da Yaş Buharalılar (1910) ve Hive'de (1914) Yaş Hiveliler partileri ortaya çıktı. Bunların dışında Taşkent'te bazı yenilikçiler Yaş Sartlar topluluğunu kurdular. Bu teşkilatların üyeleri genç oldukları için değil fikir ve düşünceleri yeni olduğu için kendilerini böyle ifade ediyorlardı. Yaşlar hareketi aydınlar, tüccarlar, zenginler ve sanatçıları çatısı altında birleştirip Ceditçilik gayeleri ile donatmıştı."

Recebov'un bu oluşum için parti ifadesini kullanmasına karşın, Togan (1981:

415) Buhara'daki hareketin partileşme süreci ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: "Feyzullah bir yerde, Buhara Ceditlerinin istekleri daha 1918 yılı başında program şeklinde tekerrür ettiğini yazmakta ise de, diğer bir yerde bunlar hakkında "Ceditler siyasi bir fırka değil, yalnız siyasi meseleler ile alakadar olan garpçı, küçük burjuva zümrelerinden ibaretti" demiştir. Bu son mütalaa daha doğrudur." Siyasi parti haline gelmeleri 1920 yılının başlarına denk geldiği için Togan'ın değerlendirmesi bizce daha isabetlidir. Zira gizli şekilde faaliyet gösteren Yaş Buharalılar, 1917 Şubat Devrimi'nden sonra açıktan açığa Buhara hükümeti ile mücadele etmeye başlayacaklar ve 1920 yılı ocak ayının sonlarına doğru komünist olmayan Buharalı gençler, Yaş Buharalılar partisini kurabileceklerdir (Hayit 1995: 262-263). Bu sebeple parti kuruluncaya kadarki geçen zaman zarfında bu oluşum için "Yaş Buharalılar Hareketi" tabirini kullanmak daha doğru olur.

Yaş Buharalılar hareketinin bu ad altında 1910 yılında teşkilatlanması ve siyasi yönünün ağır basması bu hareketin 1910-1920 tarih aralığındaki gelişme dönemine denk gelmiştir. Bu dönemde basın yayın faaliyetleri artmış, ıslahat talepleri dile gelmiş ve dünyayı etkileyen I. Dünya Savaşı ile Bolşevik Devrimi'nin yansımaları Yaş Buharalılar hareketini de derinden etkilemiştir. Yaş Buharalılar hareketi yaşanan bu süreçte Bolşeviklerin etkisi altında kalarak devrimci bir harekete dönüşmüştür. En keskin dönüşümler, ayrışmalar, ıslahat talepleri, fikrî ve silahlı mücadeleler, partileşme gibi önemli gelişmeler bu dönemde yaşanmıştır. Gelişme dönemi olarak değerlendirdiğimiz bu süreç, Buhara Emîrliğinin son Hükümdarı Âlim Han (1910-1920) dönemine denk gelmektedir. Yaş Buharalılar bu süreçte Âlim Han iktidarının kaderini Bolşevik Ruslardan sonra etkileyen en önemli ikinci aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ceditçilerin 1910 yılında kurulan bu teşkilat için bir program veya tüzük oluşturmadığını ifade eden Sadrettin Ayni (1926: 66-67) bunların hedef ve isteklerinin herkes tarafından bilindiğini söyleyerek bu hedefleri 6 madde şeklinde özetlemiştir. Bu maddeler şunlardır:

1- Halk arasındaki bilgisizliği ve cahilliği ortadan kaldırmak. Bu iş için de başlangıç mektepleri işine hız vermek. Cedit edebiyatı ve günlük edebiyatı halk arasında yaymak.

2- Fâsık ulemalar ile mücadele etmek. Bunun için ulema ve medreselerin illetlerini halkın gözleri önüne sermek. Medrese öğrencileri ve ulemanın çocuklarının zihinlerini açarak medrese ıslahatını gerçekleştirmek.

3- Hükümet görevlilerinin zulüm ve fesatlıklarını halkın gözleri önüne sermek. Bunun için yönetici ve kadıların özellikle köylü, çiftçi ve fakirlere karşı

olan muamelelerini halka göstermek. Hükümetin zulmüne maruz kalmış çiftçilerin hakkını mümkün mertebe savunmak.

4- Emîr ve yüksek rütbeli memurların yaptıkları israfları halkın gözleri önüne sermek. Hazine akçelerinin emîr ya da kuşbegiye ait olmayıp tüm halka ait olduğunu ve emîr ile adamlarının beytülmalı keyfi olarak kullanmaya haklarının olmadığını halka anlatmak.

5- Halk arasındaki israf ve bidati ortadan kaldırmak. Düğün ve benzeri merasimlerde meşru bir orta yol bulmak.

6- Halk arasındaki cehalet taassubu, mezhep ayrılıkları ile çekememezlikleri ortadan kaldırmak ve yukarıdaki düşünceleri gerçekleştirmek için bir kamuoyu oluşturmak.

Yukarıdaki maddelerden anlaşıldığı gibi Yaş Buharalılar hareketi bu adı aldığı 1910 yılında dahi siyasi taleplerin dile getirildiği bir muhalefet hareketine dönüşmüştür. Bu durum Buhara'daki hareketin Türkistan'ın diğer bölgelerindeki Ceditçilik hareketlerine nazaran daha keskin bir siyasi harekete dönüşeceğinin ilk işaretleri gibidir. İç ve dış faktörlere bağlı olarak bu hareket, gelişme dönemini 1920 yılına kadar tamamlayacaktır. Hareketin, gelişme dönemi olarak adlandırdığımız bu süreçte hareketin ön plana çıkan yönü, başlangıç döneminden farklı olarak siyasi kimliğinin ağırlık kazanarak teşkilatlı bir muhalefet hareketine dönüşmesidir. Yaş Buharalılarının önemli simalarından biri olan Feyzullah Hocayev, bu hareketin siyasileşmesi ve teşkilatlanması ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: "Buhara ceditleri hakkında şu hususu ifade etmek gerekir. Onlar ortaçağ zulümlerine sahip emîrlerden ve Buhara'daki kara siyasi şartlardan hoşnutsuz olan inkılapçılardan ibaret olup, önceleri partili ve teşkilatlı bir mücadele düşüncesine sahip değillerdi. Siyasi bir parti de olmayıp hükümete karşı aydınlardan oluşan bir gruptu. Zamanla güçlü, milli, çağdaş bir harekete dönüştü (Hocayev 1997:64-65).

Yaş Buharalılar hareketinin Türkistan'ın diğer bölgelerinden farklı olarak Buhara'da daha keskin siyasî talepleri gündeme getiren bir muhalefet hareketine dönüşmesinde, Buhara Emîrliği'nin o dönemdeki siyasî ve sosyal yapısı en önemli etkidir. Ruslar tarafından işgal edilen ve yönetilen (Buhara ve Hive dışındaki) Müslüman topraklarda geri kalmışlığın sebebi olarak Hıristiyan ve işgalci Rus hükümetini suçlayıp siyasî taleplerde bulunmak mantık dışı bir durumdu. Zira mevcut durum için Ruslar, sebep değil sonuç idi. Bu nedenle doğrudan Rusya'ya bağlı olan topraklardaki hareket, ilk olarak sosyal ve kültürel bir mecrada yol almıştır. Buhara'daki durum farklılık arz etmiştir. Çünkü Buhara'da geriliğin sebebi olarak muhatap alınabilecek geleneksel siyasî bir yapı

vardır. Üstelik bu siyasî yapı geriliğe sebep olduğu düşünölen eğitim anlayışını ve düşünce yapısını temsil ediyordu. Bunun dışında Buhara, mevcut medreseleri ile Türk İslam dünyasında dini kimliği ağır basan bir merkez idi. Bu sebeple yeniliğe karşı direnç gösterme potansiyeli diğer şehirlere göre daha fazla olmuştur. Bu sebepler, Buhara'daki Ceditçilik hareketinin siyasî mecraya çekilmesi sürecini daha da hızlandırmıştır. Yaş Buharalılar hareketinin daha sert bir muhalefet ile karşılaşmasının ortaya çıkardığı atmosfer, Yaş Buharalılar hareketinin siyasî kimliğini daha da güçlendirmiştir. Bu şartlar, Hive'de olduğu gibi Buhara'daki hareketi de başlangıç dönemindeki sığ eğitim taleplerinden farklı olarak, daha derin sosyal ve felsefi bir noktaya taşımıştır. Gelişme döneminin sonlarına doğru Buhara Emîrliği yerine demokratik bir cumhuriyetin kurulması dahi dile getirilmiştir. Bu sonuç, Yaş Buharalılar hareketinin gelişme seyri hakkında bize ip uçları vermektedir.

Buhara'da Ceditçilik fikrinin ortaya çıkmasında ve Yaş Buharalılar adı altında gelişmesinde etkili vasıtalarından biri basım yayın işleri olmuştur. Başlangıç dönemi içinde özetlemeye çalıştığımız gelişmeler Buhara sınırları içerisinde yenilik taraftarı yayın organlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemin canlı tanıklarından olan Sadrettin Ayni (1966:146) Yaş Buharalılarının yayın organı olan bu gazeteler ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Yaş Buharalılar Âlim Han'ın tahta geçtikten sonra yayınladığı ıslahat fermanının boşa çıktığını gördükten sonra 1330 hicri (Mart 1912) tarihinde Rus siyasî vekilinin aracılığı ile bir gazete yayınlama iznini emîrden almayı başardılar. Aynı yılın Rebiülevvel ayında Buhara-i Şerif gazetesi Farsça dilinde yayın hayatına başladı. Aynı yılın Şevval ayında Türk dilinde Turan gazeteleri yayımlandı. Bu gazeteler 1913 yılının Ocak ayında kapatılıncaya kadar halkın fikri gelişimi için çok büyük hizmetleri ifa ettiler. Emîr, idaresinin başında bir müfettiş gibi gördüğü bu yayınlardan rahatsız olduğu için bu gazeteleri kapattı.”

Kısa süren yayın hayatlarına rağmen siyasî alanlar ve eğitim alanlarındaki reformları irdelemeleri ile aydınlar arasında derin etkiler bırakan bu gazeteler, aynı zamanda bu yönleri ile hükümetin dikkatlerini üzerlerine çektiler ve akabinde hükümet tarafından 2 Ocak 1913 tarihinde kapatıldılar (Becker 2004: 207).

Buhara sınırları içinde fikrî gelişime olumlu katkı sağlayan basım yayın merkezli gelişmeler sadece bu iki yayın organından ibaret değildi. Yaş Buharalılar Marifet adlı bir şirket açarak İbn-i Sina adlı bir kitap dükkânı ve kütüphane açmışlardır. (Bazı kaynaklarda kitap dükkânının adı Bereket, kütüphanenin adı

ise Marifet olarak zikredilmektedir (Kasimov, F 2001:116; Recebov 2005:27). Bu gizli şirketin görevi yenilik taraftarlarının kitaplarını dağıtmak ve ülke dışında yenilik taraftarı fikirler doğrultusunda çıkan basın yayın ürünlerini temin ederek dağıtmak idi. Bu bağlamda Yaş Buharalılar Türk dünyasında çıkmakta olan Terakki, Hurşid, Şöhret, Tüccar, Tercüman, Molla Nasreddin, İslah, Ayna gibi yayınlar ile Hindistan'da çıkan Hablem Metni, Mısırdaki çıkan Çehrename ve Perveriş gibi yayınları Buhara'daki meraklılarına ulaştırmayı başarmışlardır. Molla Nasreddin, İslah ve Ayna gibi yayın organlarında emîrin yönetim usulü ve tutucu ulemaya yönelik eleştirel yazılar yayınlanmıştır. Ayrıca İstanbul'daki Buharalı öğrencilerin 1910 yılında kurduğu Buhara Talebe Cemiyeti, hem dönemin etkin siyasi oluşumu İttihat ve Terakki Partisi ile temas kurma yoluyla siyasi fikirlerin hem de İstanbul'da basılmakta olan Himmet, Sıratü'l-Müstakim, Tearif-i Müslimin gibi yayınları Buhara'ya ulaşmasını sağlamakla entelektüel fikirlerin aydınları etkilemesini sağlıyordu (Raşidov-Raşidov 2013: 39; Güngör 2011: 161).

Yaş Buharalılar hareketinin gelişmesinde yurt dışına öğrenci gönderilmesi de büyük katkı sağlamıştır. Bu yolla yurt dışında meydana gelen siyasi olaylar Buharalı aydınları etkilemeye başlamıştır. Yaş Buharalılar tarafından kurulan okulların ve gazetelerin emîr hükümeti tarafından kapatılması ve üzerlerindeki baskının artması emîr yönetimine karşı tepkisel hareketi daha da arttırmıştır. Aynı'ye (1966:146) göre; "Bu gelişmeler Yaş Buharalılar teşkilatını daha da güçlendirmiştir. Buhara'da okullar kapatıldığından Yaş Buharalılar dışarıya öğrenci göndermeye başladılar. Bu işleri yürütmek için Buhara'da gizli bir teşkilat kurdular. Bu teşkilat hicri 28 Zilkade 1328 yani miladi 1910 yılında kuruldu."

Bu bağlamda Ceditçi önderlerinden Abdurrauf Fitrat, Osman Hoca, Gulcalı Abdulaziz, Hamid Hoca Mihri, Sadık Aşuroğlu, Ataullah Hocayev, Molla Corabay, gibi gençler İstanbul'a gelme imkanı bularak Türkiye'deki eğitimi ve fikrî hareketleri tanıma imkanı bulmuşlardır. Buhara'daki Terbiye-i Etfal Cemiyeti'nin bir şubesi de İstanbul'da açılmıştır. Bu gençler İstanbul'da Genç Türkler ile temasa geçerek onların fikirlerinden etkilenmişlerdir. Örneğin Osman Hoca, İttihat ve Terakki Partisi önde gelenlerinden Enver Paşa ile ve diğerleri ile görüşmüştür. Buhara'ya dönen bu öğrenciler eğitim işleri yanında Türkçülük, Turancılık ve İslamcılık gibi fikirleri Buhara'ya taşıyarak bu fikirlerin savunucusu ve yayıcısı olmuşlardır (Recebov 2005: 27; Koçar ty: 193).

Yukarıda zikredilen Ceditçiler arasında Abdurrauf Fitrat'ın, Yaş Buharalılar hareketinin gelişme dönemindeki siyasi kimliğinin oluşmasında ayrı bir yeri vardır. Çünkü Abdurrauf Fitrat'ın fikirlerinin şekillendiği İstanbul'da kaldığı

dönem (1911 – 1914) İttihat ve Terakki Partisi'nin ve meşrutî yönetim taraftarlığının oldukça güçlü olduğu bir dönemdir. Abdurrauf Fıtrat, Münevver Kari, Behbudi, Ahmet Daniş, Şahabettin Mercani gibi birçok Ceditçi simanın aksine sadece eğitim ve kültür sahaları gibi entelektüel alanlarda değil, siyasî alanlarda da ıslahat yapılması gereğine inanıyordu. Abdurrauf Fıtrat'ın fikrî hayatındaki asıl kırılma ve emîr yönetimine karşıtlığı, yükseköğrenimini tamamladığı İstanbul Üniversitesi yıllarında olmuştur. Burada diğer Buharalı öğrenciler gibi yeni politik ve kültürel düşüncelere sahip olan Jön Türkler hareketi ile tanışmıştır (Kara 2002; 123-142; Zenkovsky 1967: 90). II. Meşrutîyet'in fikri ikliminden etkilenecek edindiği politik edebi ve ilmi fikirleri sayesinde döndüğü Buhara'daki Ceditçiler içinde, bir adım önde olarak, önemli bir mevkie sahip olmuştur.

Abdurrauf Fıtrat, İstanbul'daki öğrencilik yıllarında Türk Yurdu ve Sıratü'l Müstakim gibi yayın organlarında yazılar yazmakla kalmamış meşhur eserlerinden biri olan Münazara'yı da bu dönemde neşretmiştir. Münazara adlı eserinde, "Bu zamanda her milletperver alim kendi halkı ve cemiyetinin menfaati ve saadeti için faaliyet gösterir. Hatta bu yolda canını ve malını esirgemeyenler azımsanmayacak kadar çoktur. Öyle ki, düşününüz Enver ve Niyazi Beyler Meşrutîyetin ilanı için ne kadar fedakarlık gösterdiler. Bunların amacı halkının saadeti ve asayişini istemekten başka ne idi"(Baltabayev 2000:8) ifadelerini kullanmakta ve meşrutîyetin ilânını halkın saadeti için yapılan bir iş olarak yorumlamaktadır. Türkçülük fikri Abdurrauf Fıtrat ve diğer aydınlar arasında yayılmaya başlamış ve Abdurrauf Fıtrat'ın Oğuz Han, Timur Sağanesi gibi eserlerinde Türkistan'ın düşmandan kurtulması konuları işlenmiştir (Recebov 2005: 28). Bu etkileşim Abdurrauf Fıtrat ve diğer aydınların Osmanlı'da olduğu gibi, ülkelerindeki saltanata tavır almalarına sebep olmuştur.

Elbette ki bu süreç sadece Abdurrauf Fıtrat ile sınırlı değildir. İstanbul ve Orenburg gibi dış merkezlerde okuyup bu yıllarda Buhara'ya dönen öğrenciler eski hocalarından farklı düşüncelere sahip idiler. Siyasî taleplerde bulunarak vergilerin yüksekliği, yöneticilerin adaletsizliğini dile getirmek için Ceditlerin çalışmaları gerektiğini dile getirmeye başlamışlardı. Bu tavırları halk arasında taraftar toplasa da Ceditçiler arasında farklı fraksiyonların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Eski Ceditler ve Sol Ceditler olarak ikiye bölünen hareketin sol kanadının başını Abdurrauf Fıtrat, Eski Ceditlerin başını ise Abdulvahit Burhanov çekmiştir. Fakat gerek Rus baskısı gerekse emîrin baskısı bu hareketin hem gizli çalışmasına hem de birlik içinde hareket etmesine sebep olmuştur (Hocayev 1997: 79-80).

Osmanlı Devleti'nde okuyan ve Yaş Buharalılar hareketinde fikrî manada çok

önemli yere sahip olan Abdurrauf Fitrat'ın 1911 yılında basılan Seyhe kitabı hakkında Feyzullah Hocayev şu ifadeleri kullanmıştır: "Vatanperverlik şiirler antolojisi olan Seyhe'yi okuyan kişileri sadece Buhara yönetimi değil, Rus hükümeti de takip altına almaya başlamıştı. Çünkü bu şiirlerde Buhara'nın bağımsızlık talepleri ilk defa bu kadar net şekilde ortaya konulmakta idi (Baltabayev 2000: 12).

Bu ifade, Yaş Buharalılar hareketinin gelişiminde Abdurrauf Fitrat'ın yanında şiir gibi bir edebi ürünün etkisini de ortaya koymaktadır. Cedit edebiyatı içerisinde Cedit şiiri olarak adlandırılan bu şiirlerde işlenen konular da halkın aydınlanmasına katkı sağlamıştır. Misal olarak 1917 Şubat Devrimi gerçekleşince bu gelişme Türkistan halkı tarafından bağımsızlık zamanının geldiği şeklinde algılanmıştır. Bu atmosferde Abdurrauf Fitrat, Yurt Kaygusu adlı şiir kitabındaki şiirleri yazmıştır. Bu şiirler mücadele azmini arttıran siyasi içerikli şiirler olarak karşımıza çıkmaktadır (Kerimov 2001: 64).

Cedit okulları Yaş Buharalılar hareketinin gelişme döneminde de etkili vasıtalarından biri olmuştur. 1909 yılında Abdulahat döneminde kapatılan okullar Âlim Han döneminde tekrar açılmaya başlanmıştır. Yurt dışına öğrenci gönderilmesi cedit okullarının yeniden açılmasını tetiklemiştir. Ceditçilik hareketinin Osmanlı ile bağlantı kurmasını sağlayan Terbiye-i Etfal Cemiyeti'nin İstanbul'a öğrenci göndermesi Rusların dikkatinden kaçmamış, gönderilen aydınların İstanbul'a gidip oradan özgürlükçü fikirlere kapılıp dönmelerinden rahatsız oldukları için Buhara'da tekrar açılmaya başlanan okullara el altından izin vermek suretiyle bu süreci durdurmaya çalışmışlardır. Bu durum okulların emîr, kuşbegi ve diğer idareciler tarafından görmezlikten gelinmesine ve sayıca artmalarına neden olmuştur. Mesela 1913 yılının baharında İstanbul'dan dönen Osman Hoca'nın ve Hamid Hoca'nın okul açma seferberliği kısa zaman zarfında netice vermiş ve birçok okulun açılmasını sağlamıştır. Buhara içinde ve dışında birçok yeni okul açılmış, ayrıca bu okullarda geceleri okuryazarlık kursları verilmeye başlanmıştır. 1914 yılında da okulların açılması devam etmiş ve Buhara dışındaki merkezlerde dahi yeni okulların açılması ile gün geçtikçe daha fazla öğrenci bu okullarda eğitim görmeye başlamış böylece Yaş Buharalılar grubuna halktan katılımlar artmıştır (Ayni 1926: 102-104).

Bu okullarda eğitim görenler mevcut hükümete muhalif bir şekilde mezun olmuşlardır. Bu sebepten dolayı da 1914 yılının Temmuz ayında tekraren baskılara maruz kalmışlardır. Kazikelan Burhaniddin'in ısrarları ile öğretmenlerden, Buhara sınırları içinde öğretmenlik yapmayacaklarına dair imzalı yazı alınmıştır. Ölüm ile tehdit edilen öğretmenlerin bu yazıları vermesi ile Buhara'daki okullar ikinci kez kapatılmıştır (Ayni 1926:117). O dönemdeki

okullarda hükümet aleyhtarı faaliyetler hakkında Feyzullah Hocayev (1997:78) şu ifadeleri kullanmaktadır: “Çok iyi hatırlıyorum. Osman Hoca, Mirza Abdulvahit, Burhanoğlu ve diğerlerinin okullarında öğrenciler toplanıp, emîre ve onun hükümetine karşı, propagandaya tabi tutulurlardı. Bu propagandalarda emîrin nasıl Rus Çarlığı'na köle olduğu, kültürsüzlüğü; din adamlarının cahilliği, emîr sarayındaki sefahat, yöneticilerin kötülüğü, vergilerin ağırlığı ve başka şeyler dile getirilirdi. Cedit okullarının ateşli savunucularından biri olan Damla İkrâm (Muhammed İkrâm İbni Abdusselâm) cedit okullarının resmen açılmasını teklif etse de şeyhülislam, müftü, kazikelan ve reis gibi üst rütbeli devlet görevlileri tarafından teklifi reddedilmiştir (Recebov 2005: 29). Okullar kapatıldıktan sonra Abdurrauf Fıtrat ve diğer Ceditler zaman kaybetmeden Buhara'yı terk etmişler ve diğer şehirlerde benzer okullar açmayı başarmışlardır. Merkezden gelen fermanlara rağmen mahalli yöneticiler okulları kapatmamışlar ve faaliyet göstermelerine göz yummuşlardır. Halkın da büyük desteğini alan bu okullar, Feyzullah Hocayev'in ifadesi ile “İnkılabın gelecekteki işçilerini hazırlayan fabrikalardır”(Hocayev 1997:78).

Bütün dünyayı ve dolaylı olarak Buhara'daki olayları da etkileyecek olan I. Dünya savaşının başladığı zamanlarda Yaş Buharalılar cephesinde nispi bir sakinlik söz konusu olmuştur. Eğitim faaliyetleri engellemiş olan Yaş Buharalılar siyasi faaliyetlerine devam etmişlerdir. Ayni'nin aktardığına göre, kendisinin siyasî faaliyetlerinden şüphelenen Kuşbegi, Rusya'nın Almanlara ve Osmanlı'ya yenilmesi hususundaki siyasî sohbetlere katılıp katılmadığını sorgulamış, sorgu esnasında da Abdurrauf Fıtrat ile görüşüp görüşmediğini sormuştur (Ayni 1926:126). Kuşbegi'nin bu ifadesinden Abdurrauf Fıtrat'ın Yaş Buharalılar arasında aktif olarak çalıştığı ve hükümetin de bu siyasî faaliyetlerden haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Savaş yılları boyunca Ruslar da Yaş Buharalıları yakından takip etmiş, hatta Rus yetkililerinden Şolke, Kazikelan Burhaneddin'e mektup yazarak hükümeti Yaş Buharalılara karşı hareket etmeye teşvik etmiştir. Bir mektubunda “Siz korkmadan bu fırkayı yok etmeye çalışın, bu hususta bizden her türlü yardımı göreceksiniz” demiştir (Ayni 1926:129). Çünkü Ruslar Buhara'da meydana gelecek entelektüel bir gelişmeyi istemiyorlardı. Zira Buhara hükümetinin her yönü ile kontrolleri altında olup bu şekilde devam etmesi Rusların menfaatine uygun düşüyordu. Buna karşın Yaş Buharalılar da siyasi olarak hem işgalci konumundaki çarlık hem de onun mandası olan emîrlik yönetimine muhalefet ediyorlardı.

Yaş Buharalılar hareketini etkileyen en önemli olaylardan biri Rusya'da 1917 yılında meydana gelen Şubat ve Ekim devrimleridir. Bu tarihe kadar Yaş Buharalılar hareketi ideolojik olarak Osmanlı ve doğu ülkelerinden de

etkilenirken, bu gelişmeden sonra Rusya'daki gelişmelerden daha fazla etkilenmeye başlamışlardır. Örneğin ikinci meşrutiyet döneminde Osmanlı devletindeki fikrî atmosferden etkilenen aydınlar Osmanlı coğrafyasındaki Türkçülük ve İslamcılık gibi siyasi fikirleri Buhara'ya taşımıştı. Fakat Rus devrimlerinden özellikle de Ekim Devrimi'nden sonra Sovyet etkisi ve sosyalizm ideolojisi Yaş Buharalılar arasında daha yoğun hissedilmeye başlanmıştır. Bu gelişme, Buhara'daki ceditçilik hareketinin ıslahatçılıktan devrimci sosyalizme dönüşen süreçte önemli bir dönüm noktası olmuştur. Böylece, Rus sömürgesinden kurtulma gayesiyle geleneksel sosyal ve ekonomik yapıyı ıslah etme fikri ile ortaya çıkan bu hareket sosyalizm fikrine meyletmelerinden dolayı, Rusların Türkistan'ı işgalinde figüran rolü üstleneceklerdir (Fıtrat 2000:7-8). Bu tarihten sonra meydana gelen olaylarda Sovyet Rusya'nın Yaş Buharalılar hareketini askeri ve siyasi açıdan giderek daha fazla yönlendirmeye başladığı gözlemlenecektir.

1917 devrimleri bütün dengeleri alt üst etmiştir. Buhara Emîrliği açısından bakıldığında bu gelişme olumsuz bir gelişmedir. Çünkü emîrliğin bağlı olduğu Çarlık Rusya'sı yıkılmış yerine yeni bir düzen kurulmuştur. O tarihte Buhara'da iktidarda bulunan Âlim Han (1991:11) hatıratında bu durumu şu ifadeler ile dile getirmektedir: "Aralarındaki mücadeleden Bolşevikler galip çıktı. Bu olay üzerine Rus idarecileri değişik ülkelere dağıldılar. Bolşevikler denilen bu topluluğun kanunları anlaşılır gibi değildi. Karışıklıklar meydana geldi. Bolşevikler, hükümeti ortadan kaldırıp memleketi harabeye çevirdiler. İbadethaneleri yok ettiler. Zenginlerin mallarına el koyup onları öldürdüler. Sözlerine güvenilmez oldu."

Yaş Buharalılar açısından bakıldığında Çarlık Rusya'sının devrimler neticesinde yıkılması olumlu bir gelişmedir. Bu etkilerin en önemlilerinden biri de teşkilat içinde ayrışmaların ortaya çıkmasıdır. Eski Ceditçiler gizli işlerin gereksiz olduğunu, emîri korkuttuğu ve harekete zarar verdiğini düşünürken, başını Abdurrauf Fıtrat'ın çektiği grup açıktan açığa çalışmayı uygun görmüyorlardı. Emîrin, teşkilatı tamamıyla dağıtacağından endişe ediyorlardı. Abdurrauf Fıtrat ve Abdulvahit Burhanov grupları arasında çıkan sorunlar dolayısıyla 12 kişiden ibaret merkezi komite kurulmuştur. Fakat bu komite ilan edilmesi beklenen İslahat Fermanı ve yapılacak gösteri konusunda uyuşmamıştır. Böylece Yaş Buharalılar hareketindeki ayrışmalar derinleşmiştir. Hocayev bu hususta şu ifadeleri kullanmaktadır: "Şunu ifade edeyim ki, daha sonra kurulacak olan Yaş Buharalılar İnkılabî Fırkası aslında bu olaydan sonra kurulmuştur. Bu olay ceditçiliğin önemli zaferlerinden biridir. 1910-1917 yılları arasında Buhara'da milli inkılap gerçekleştirmeye muktedir bir parti ortaya

çıkmıştır" (Hocayev 1997:80-81).

Şubat İhtilali'nin ortaya çıkardığı önemli gelişmelerden biri de İslahat Fermanı'nın ilanı olmuştur. Şubat Devrimi'ni fırsat bilen Yaş Buharalılar, Abdurrauf Fitrat ve Saidcanov imzalı bir telgrafi geçici hükümete göndermişlerdir. Bu telgrafta ıslahatlar yapmak için emîre baskı yapılması istenmiştir. Bunun üzerine geçici hükümetin Buhara'daki temsilcisi Miller, Âlim Han'a ıslahatlar içeren bir ferman yayınlaması için baskı yapmıştır (Halbayev-Razikulov 2012:187). Ayni'nin (1926: 154) 27 Cemaziyülahir 1335 (6 Nisan 1917) olarak belirttiği tarihte devlet ileri gelenleri ve Ceditçilerin hazır olduğu bir törenle İslahat Fermanı ilan edilmiştir. Farsça kaleme alınıp Kazi Şerifcan tarafından okunmuş olan fermana ekonomi, hukuk, siyaset, yönetim, bütçe, basın konularında ıslahatlar yapılacağı ve bir meclisin açılacağı ilan edilmiştir (Ayni 1926:158-159).

İslahat Fermanı'nın geneline bakıldığı zaman, monarşi ile yönetilen bir devlet için meclis açılması ya da yönetimin yetkilerinin sınırlandırılması gibi maddeler radikal kararlar gibi gözüke de, ilgili maddeler bu meclisin nasıl çalışacağı, yetkilerinin neler olacağı, yönetimin yetkisinin sınırlandırılmasının nasıl yapılacağı gibi sorulara cevap veremediğinden somut olarak bir anlam ifade etmemiştir. Fakat 1910 yılında Yaş Buharalılar adını alıp gizlice çalışan bir hareketin 7 yıllık bir zaman zarfında, muhalif oldukları iktidara ıslahat fermanı yayınlamaları büyük bir zaferdir. Fakat bu sevinç uzun sürmemiştir. Çünkü bu kırılgan dönemde Yaş Buharalıların açıktan açığa faaliyetlerini ortaya koyan bir gösteri önemli ve beklenmedik yeni gelişmelere sebep olmuştur.

Aleni bir gösterinin yapıp yapılmaması konusunda önceden beri süregelen tartışmalar Abdurrauf Fitrat ve Osman Hoca'nın ısrarlı tutumları sayesinde bitirilmiş, yukarıda bahsi geçen gösterinin 8 Nisan da yapılmasına karar verilerek hazırlıklara başlanmıştır. Göstericilerin sayısı gösterinin başlangıcında yaklaşık 1000 kişi iken bu sayı zamanla yaklaşık 7000 kişiye çıkmıştır (Ayni 1926: 164; Hayit 1995:260; Hocayev 1997: 90). Çıkan olaylar üzerine emîr, Yaş Buharalılar dağıtılması emrini vermiştir. Askerlerin geldiğini gören bir kısım Yaş Buharalılar hemen kaçmaya başlamışlardır. Geri kalanlar da ya asker ve Kadimciler ile çatışmış ya da kaçmışlardır. Nitekim çatışanlar da kaçma yolunu seçerek bir kısmı şehrin muhtelif yerlerine dağılarak saklanmışlardır. Bir kısmı da Rus kontrolünde olan Kagan'a doğru kaçmışlardır. Bu olaydan sonra meydan Kadimcilere kalmış ve onlar da beş kişilik bir heyeti saraya görüşme için göndererek dağılmışlardır. Bu heyet sarayda bayrak açıp emîre karşı gelenlerin asi ve bunların katlinin helal, mallarının da mübah olduğunu ifade eden bir fetva hazırlamışlar ve bu fetvayı da müftülere imzalatmışlardır. Ayrıca Yaş

Buharalılardan tutuklanacak olanların isimlerinin yazıldığı bir de liste hazırlanmış, Yaş Buharalıların malları müsadere edilmiştir (Ayni 1926: 171; Belcuvani 2001:50).

Yaş Buharalılar, Buhara merkezinde barınamayarak Kagan ve değişik yerlere dağılmışlardır. Bu gösteri esnasında ve sonrasında emîrlik yönetiminin Yaş Buharalılara karşı tutunduğu tutum iki taraf arasında bir anlaşma zemininin ortaya çıkma ihtimalini tamamen ortadan kaldırmıştır. 1917 yılının Ekim ve Kasım aylarında Rusya'da ve Taşkent'te yaşanan siyasi gelişmeler de bu sürece etki etmiştir. Bu durum Yaş Buharalılar olarak adlandırılan hareketin içinde ayrışmaları da beraberinde getirmiştir. Örneğin ulemeden olup ıslahat taraftarı olan Damla İkrâm ve taraftarları bu hareketten ayrılmışlardır. Zengin tüccarların da bir kısmı bu hareketten çekilince Yaş Buharalılar olarak bilinen hareketin ağırlıklı kısmını şehirlerde yaşayan orta ve alt sınıflara mensup kişiler oluşturmaya başlamıştır. Siyasi hedefler açısından değişimin yaşandığı bu dönemde farklı görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum, hareketin ortak bir programa ihtiyaç duymasına da sebep olmuştur. Merkezi komite bu iş için Abdurrauf Fıtrat'ı görevlendirmiştir. Abdurrauf Fıtrat'ın 1918 yılının Ocak ayında tamamladığı Yaş Buharalılar Hareketi Programı, merkezi komite tarafından onaylanarak İslahat Layihası adıyla ilan edilmiştir. Anayasal meşruti bir idarenin talep edildiği programda askeri, mali, siyasi konularda ve eğitim konularında talepler dile getirilmiştir (Koziyev 2014 :51). Bu dönemde Yaş Buharalılar Kagan'da Merkezi komiteyi de yeniden organize etmişlerdir. Yeni başkan Muhiddin Mansur olmuştur. Yaş Buharalılar hareketine mensup kadrolar 1917'nin sonuna kadar yeni program hazırlamak dışında başka bir faaliyette bulunamamışlardır (Hayit 1995: 261).

Ekim Devrimi ve sonrasında Taşkent'teki kontrolün Bolşeviklerin eline geçmesi Yaş Buharalılar hareketini etkileyen en önemli olaylardan biri olmuştur. Çünkü düzenledikleri gösteri sonrası Buhara'da barınma şansını kaybeden Yaş Buharalılar, Taşkent'deki siyasi gelişmeden sonra emîrlik yönetimini devirmek için silahlı mücadeleyi tercih etmişlerdir. Bu iş için de Bolşeviklerin Taşkent'teki yönetiminin başında bulunan Kolesov'dan yardım talebinde bulunmuşlardır. Kagan'a sığınmak zorunda kalan Yaş Buharalılar, Kagan'lı komünistlerin lideri Preobrajensky, sayesinde Taşkent Sovyetleri ile temas kurmuşlardır. Yaş Buharalılar Merkez Komitesi, Aralık 1917'de Feyzullah Hoca vasıtasıyla Halk Komiserleri Şurası Başkanı Kolesov ile görüşerek emîrin devrilmesi için destek sözü almışlardır (Hayit 1995:261). Bu süreçte başkanlığını Feyzullah Hocayev'in yaptığı 7 kişilik devrim komitesi kurulmuştur (Koziyev 2014:52). Kolesov'dan yardım alarak Âlim Han'ı devirme projesi için görevlendirilen Hocayev bu

hususta şu ifadeleri kullanmaktadır: “2 hafta geçtikten sonra merkezi komite üyeleri silahlı ihtilali onayladılar. Bu hususta iki önemli karar alınmıştı. Alınan kararlardan biri silahlı ihtilale hazırlık uzun sürmesin idi. İkincisi ise ihtilal mümkün merteye erken başlatılsın idi.” (Hocayev 1997 . 116-117).

Kurulan bu temas sonrasında Taşkent merkezli Sovyet idaresi, kendileri ile beraber hareket eden Yaş Buharalılardan oluşan 18 kişilik komiteyi Âlim Han'ın yerine iktidara geçirmeye çalışmışlardır (Raşidov – Raşidov 2011:58). Rus birliklerinin komutanı F. Kolesov ve Ceditler ortak hareket ederek Buhara'ya saldırmışlar fakat bu saldırı başarısızlığa uğrayınca Rus Komutan Kolesov ile Âlim Han arasında 25 Mart 1918 tarihinde Kızıltepe Anlaşması imzalanmıştır. Böylece Buhara Emîrliği bağımsızlığına kavuşmuştur (Hayitov-Abuyev 2010:43; Becker 2004: 267-268; Hayit 1995: 262).

Bu savaş için bahaneler aranmış olmasına rağmen asıl sebep Bolşevik Devrim'i ile ortaya çıkan yeni dengeler olmuştur. Abdurrauf Fitrat'ın (1992:41) deyişine göre bu savaşın sebebi şudur:

“Rusya'da Ekim Devrimi gerçekleştikten sonra Türkistan'da bulunan birçok karşı devrimci, ploroter hükümetin baskısından dolayı Buhara'ya sığındı. Bunlar emîri ve sarayındakileri Sovyet idaresine karşı kıskırttılar. Aslında emîr ve idaresinin Buhara'daki devrimciler ile bir hesabı vardı. Oysaki, bu devrimciler Sovyet idaresinin himayesinde idiler. Bu sebeple emîr, Sovyet hükümeti ile dostluğu istemiyordu. Sonuç olarak emîr, Türkistanlı karşı devrimcileri iyi karşılayarak onlara maddi yardımda bulundu ve Buhara'yı karşı devrimcilerin merkezine dönüştürdü. Emîr ve etrafındakilerin Sovyet idaresine karşı tutunduğu düşmanca tutum Kolesov ve emîr arasındaki savaşın başlamasına sebep olmuştur.”

Bu gelişmeden sonra Âlim Han, Buhara'nın işgal edildiği 2 Eylül 1920 tarihine kadar bağımsız hareket etmiştir. Yaş Buharalılarının Kolesov ile ortak hareket ettiği bu olaydan sonra bağımsızlığına da kavuşmuş olan Âlim Han, Yaş Buharalılara karşı tavrını çok sertleştirmiştir. 1500'e yakın kişi cedit suçlaması ile öldürülmüş malları müsadere edilmiştir. Bu baskılar sonucunda Ceditçilerin hicret yılları başlamış harekette parçalanma meydana gelmiştir. En önemlisi kurtulmak için Bolşeviklerin hakim olduğu bölgelere sığınan Yaş Buharalılar arasında yardım alma amacıyla Rusya Komünist partisine yönelik meydana gelmiştir. Böylece Yaş Buharalılar arasında devrimcilik fikri daha da ağırlık kazanmaya başlamış 25 Eylül 1918 yılında Taşkent'te, Buhara Komünist Partisi Geçici Merkezi Komitesi kurulmuştur. Yaş Buharalılarının sol kanadı Komünist Parti çatısı altında birleşmişler ve önem kazanmaya başlamışlardır. Böylece

Rusya ve Taşkent Komünist partilerinin yardımı ile Buhara Komünist Partisi kurulmuştur. Feyzullah Hocayev ise Ekim 1918 yılında Moskova'da Taşkent merkezli Türkistan Cumhuriyeti Merkezi İcraiye Komitesinin Moskova'daki Temsilciliği bünyesinde Yaş Buharalılar Partisi temsilciliğini açarak burada propaganda faaliyetlerini yürütmüştür. Moskova'daki Yaş Buharalılardan Feyzullah Hocayev ve Abulkadir Muhittinov gibi üyeler Bolşevik yönetimden maddi yardım almışlardır (Halbayev – Razıkulov 2012:195).

16 Ekim 1918 tarihinde Moskova'da Feyzullah Hocayev tarafından Yaş Buharalılar hareketinin programı hazırlanarak ilan edilmiştir. Bu programda en önemli husus, Yaş Buharalılar hareketi'nin amacının Buhara'da Demokratik bir cumhuriyet kurmak olduğunun zikredilmesidir. Bolşeviklerin desteğini alan Yaş Buharalılar 1919 ortalarına gelindiğinde Taşkent, Semerkand, Merv, Kerki, Kette Kurgan ve Kagan gibi merkezlerde temsilcilikler açmışlardır. Bu yılın sonuna kadar üç defa kurultay tertip etmişlerdir. 1920 yılının Ocak ayında Feyzullah Hocayev tarafından Taşkent'de İnkılabî Yaş Buharalılar Partisi Türkistan Merkezi Bürosu kurulmuştur. Böylece hareket partileşme sürecini tamamlamıştır. 15 Nisan 1920 tarihinde de Yaş Buharalılar Partisinin yayın organı olan Uçkun gazetesi yayın hayatına dahil olarak propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Yaş Buharalılar Partisi Türkistan Merkezi Bürosu'nun 13-14 Haziran 1920 yılında gerçekleştirdiği toplantıda daha öncesinden ilan edilmiş olan parti programı onaylanmıştır. "Zulme karşı birleşiniz." sloganı ile başlayan bu programda, emîrlik yönetiminin silah zoru ile devrilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Koziyev 2014: 53-54).

Yaş Buharalılar partisinin emîri devirecek silahlı gücünün olmadığı açık şekilde ortada iken parti programında bu hususun zikredilmesi yukarıda özetlemeye çalışılan sürecin sonucu ile ilgilidir. Şubat ve Ekim devrimleri ile siyasallaşan hareket emîrlik yönetiminin tutumları sayesinde Bolşevikler ile iş birliği yapmak zorunda kalmışlardır. Bolşevikler de yardım bahanesi ile Buhara Emîrliğini işgal etmişlerdir. Bu yardım Sovyet döneminde Buhara halkının kendi isteği ile Sovyetlere katıldığı propagandasına da zemin hazırlamıştır. Bu durum Sovyet dönemi eserlerinin birinde şu şekilde ifade edilmiştir: "Mahalli halk, kurtarıcısı olan Rus halkına ve Kızıl Ordu'ya samimi minnettarlığını bildirdi" (Grişin 1973:25).

Yaş Buharalılar Sovyetler ile iş birliği halinde emîri devirdikleri 1920 yılının Eylül ayına kadar emîrlik karşıtı faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Örneğin Abdullah Bediri tarafından kaleme alınan ve 1919 yılında Moskova'da Yaş Buharalılar Moskova Komitesi tarafından yayınlanan "Yaş Buharalılar Bıçare Halk Dihkanleri İçün Yahşı mı? Yaman mı?" ve "Yaş Buharalılar" adlı

kitapçıklarda yer alan ifadelerden, Yaş Buharalılar hareketine Bolşeviklerin etkisini ve yardımını sezme mümkündür. Bu dönemde propaganda işlerine ağırlık verilmiştir. Moskova gibi uzak bir yerde basılan bu kitabın muhatabı kuşkusuz Buharalılar olmuştur. Bu eserde Yaş Buharalılar Biçare Halk İçün Yahşı mı? Yaman mı? sorusuna şu cevap verilmiştir:

“Eğer biz, zavallı halk ve çiftçilerin emek ve alın teri ile yaşamakta olan zengin, emîr ve hükümdarlara sorarsak onlar Yaş Buharalılar kötüdür diye cevap verirler. Bunun sebebi herkesçe malumdur. Yaş Buharalılara kötü derken kendilerince haklıdırlar. Çünkü Yaş Buharalıların amaçları onların, yani zalim hükümdarların, zenginlerin, hocaların ve diğerlerinin amaçlarının tam tersidir. Bu sebepten dolayı onlar elbette Yaş Buharalıları övecek de değildir” (Bediri 1919 b:3).

Yaş Buharalılar ile Bolşevikler arasındaki sıcak ilişkilerin gelişerek propaganda faaliyetlerinin bu dönemde hız kazanması tesadüf değildir. 1919 Aralık ayından itibaren Buhara Emîrliğine karşı yürütülen propaganda faaliyetlerini örgütleyen merkez, Bütün Rusya İcraiye Komitesi ve Halk Komiserleri Sovyeti'nin Türkistan Komisyonu dahilinde kurulan Doğudaki Enternasyonal Propaganda Birimi olmuştur. Bu birimin asıl görevi Türkistan'a komşu olan memleketlerde ve özellikle Buhara ve Hive'deki devrimci birliklere öncülük etmektir (Grişin 1973:8).

C- Yaş Buharalılar Hareketinin İktidar Dönemi

Sovyetler cephesi ve Yaş Buharalılar cephesinde olgunlaşan şartlar neticesinde 2 Eylül 1920 tarihinde Yaş Buharalılar desteklediği Kızıl Ordu birlikleri Buhara'yı işgal ederek Âlim Han'ı ülkenin doğusuna çekilmeye mecbur bırakmıştır. Bolşeviklerin yardımı ile iktidarı ele geçiren Yaş Buharalılar hareketi emîrlik yerine kurulan Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'ni 1924 yılına kadar idare etmişlerdir. Bu dönem bazı pürüzlere rağmen Yaş Buharalılar iktidar dönemi olarak adlandırılabilir. Bu dönem Yaş Buharalılar yönetiminde muktedir olmaları açısından kendi içinde farklılık göstermiştir. Çünkü ilk dönemlerde milliyetçi Yaş Buharalılar ısrarlı talepleri ve diğer siyasî sebepler dolayısıyla Sovyet Rusya Buhara'nın Sovyetleştirilmesi işini ileriki tarihlere ertelemiştir. Sovyetleştirilme sürecinde ilk basamak olarak Buhara Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasına Sovyetler tarafından izin verilmiştir (Yarkın 1973:242). İlk

dönemlerde çok fazla hissedilmeyen Rus baskısı giderek şiddetini arttırmış ve şartların olgunlaşması ile Bolşevik Ruslar kontrolü ele almıştır.

Buhara Emîrliği, Kızıl Ordu ve Yaş Buharalılarının ortak operasyonu ile ele geçirildikten sonra, Yaş Buharalılar içinde ismi zikredilen Abdulvahid Burhanov, Mukammil Burhanov, Sadreddin Ayni, Abdurrauf Fitrat, Feyzullah Hocayev, Osman Hocayev, Ataullah Hocayev, Abdulkadir Muhittinov, Musacan Saidcanov (Recebov 2005:26) gibi isimlerin bir çoğunun emîrlik sonrası kurulan Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin yönetim kadrolarında yer almasının sebebi Sovyetlerin tercihi ile ilgilidir. Sovyetler asıl amaçlarını bir süreliğine gizleme gereği duyarak Yaş Buharalılar ile birlikte çalışmışlardır. Zira işgaldeki asli unsur Yaş Buharalılar birlikleri değil Rus Kızıl Ordusu olmuştur.

Yaş Buharalılar, sonraları anlayacakları bu gerçeğe rağmen büyük bir umut ve samimiyetle cumhuriyet idaresine inanmışlardır. Daha hükümet kurulmadan önce, yayın organları olan Buhara Ahbarı gazetesinde yayınladıkları yazıdan, gerçekleşen devrimi kendilerinin yaptığına samimiyetle inandıkları anlaşılmaktadır.

“28 Ağustos'ta Buhara'nın bütün şehirlerinde başlatılan inkılap hareketleri nihayet başarıya ulaştı. Bu sebeple asırlardan beri zulüm ve zillet içinde kalan Buhara ülkesi de diğer bağımsız ülkeler safına katılmıştır. Buhara her türlü özgürlük nurları ile aydınlanmaya başladı. İşte bizim amacımız bu gazete ile Buharalı vatandaşlara inkılabımızı ve onun sebeplerini bildirmek tanıtım ve onun faydalarını gerçekçi bir şekilde onlara anlatmaktan ibarettir” (Buhara Ahbarı 9 Eylül 1920:1).

Buhara işgal edildikten sonra hakimiyet, Geçici Bütün Buhara İnkılabı Komitesi'nin eline geçmiştir. Geçici komite Sovyetlerin Türkistan'ı işgalini organize eden Türkkomisye tarafından hazırlanan manifestoyu ilan etmiştir. Bu manifestoda Buhara Devleti “Bağımsız Buhara Sovyet Cumhuriyeti” olarak adlandırılmıştır. 11 Eylül 1920 tarihinde İnkılabî Yaş Buharalılar Partisi dağıtılıp onun üyelerinden birçoğu Feyzullah Hocayev başkanlığında Buhara Komünist Partisine (BKP) geçmişlerdir. 14 Eylül'de de M.V Firunze başkanlığında BKP Merkez Komitesi, Geçici Bütün Buhara İnkılabî Komitesi ve Rus temsilcilerinin katıldığı ortak toplantıda Abdulkadir Muhittinov başkanlığında yasama organı olan Bütün Buhara İnkılabî Komitesi ve Feyzullah Hocayev başkanlığında Cumhuriyet Hükümeti kurulmuştur. Bu hükümetin yaş ortalaması 29 olup Feyzullah Hocayev bu tarihte 24 yaşındadır. Genç hükümetin karşısında çok önemli görevler bulunmakta idi. Bu görevlerden en önemlisi kuşkusuz Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) ve Buhara Halk Sovyet

Cumhuriyeti'nin arasındaki ilişkiler olmuştur. Bu toplantıda alınan kararlar Sovyet yardımının işgale dönüştüğünün açık göstergesi olmuştur. Çünkü Buhara'da olan Kızıl Ordu'nun bir süre kalması ve ihtiyaçlarının karşılanması, savaş ile ilgili organların ve Buhara'daki harbî unsurların Sovyet idaresine bağlanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca emîr ve onun dönemindeki idarecilerin, tüccarların, zenginlerin, din adamlarının malları ile vakıf mallarına el konulmuştur (Alimova- Raşidov 2009: 58-59; Coraev vd 2000: 130, Recebov 2011:15).

Yaş Buharalılar hareketinin kurumsal kimliğinin ortadan kalkmasını sağlayan Buhara Komünist Partisine katılma olayı cumhuriyetin resmi yayın organı olan Buhara Ahbarı gazetesinde "Mühim İlan" başlığı ile verilmiştir.

"14 Eylül 1920 tarihinde Buhara'da İştirakiyun ve İnkılabî Yaş Buharalılar Partisi'nin ortaklaşa düzenlediği toplantı gerçekleşmiştir. Bu toplantıda her iki partinin geleceği tartışılmış aşağıdaki karar alınmıştır. Buhara İştirakiyun Partisi ve İnkılabî Yaş Buharalılar Partisi'nin amacında ve hedeflerinde hiçbir fark yoktur. Her iki partinin Buhara'nın kaderi ile ilgili siyasî, toplumsal ve ekonomik istekleri birebir aynıdır. Bu sebeple işbu tarihten itibaren İnkılabî Yaş Buharalılar Partisi ve Buhara İştirakiyun Partisi birleşmiştir. Buhara İştirakiyun Partisi idare heyeti azalığına İnkılabî Yaş Buharalılardan Feyzullah Hoca, Abdullah Hocaoğlu, Kari Yoldaş Polatoğlu yoldaşlar da dahil oldu."

Bu olay Yaş Buharalılar hareketinde Bolşevik Devrim'i ile başlayan Sovyet etkisinin somut örneğidir. Yaş Buharalılar, Buhara Komünist Partisi içinde faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu partinin, genç cumhuriyetin siyasî hayatında oynadığı başat rol düşünüldüğünde bu işin Yaş Buharalılarının elini zayıflattığı ortada olan bir gerçektir.

Fakat Sovyetlerin ve onlara bağlı Buharalı komünistlerin bütün baskı ve sızmalarına rağmen inkılaptan sonraki ilk devrede milleti temsil eden kuruluşlarda ve hükümet idarelerinde yurduna ve milletine bağlı aydın, milliyetçi kişiler çoğunluğu oluşturmuştur. Türkistan'ın değişik yerlerinden de milliyetçi aydınlar Buhara'ya gelerek değişik birimlerde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Hükümetin milli hususiyetini ortaya koyan en önemli gelişmelerden biri de Buhara'da uzun yıllar resmi dil olarak kullanılan Farsça'nın yerine Türkçe'nin resmi dil olarak ilan edilmesi olmuştur (Yarkın 1973: 244). Buhara Halk Cumhuriyeti'nin resmi yayın organı olan Buhara Ahbarı gazetesinde ilk sayılarda birkaç Farsça yazı çıksa da diğer sayılarda kullanılan dil Türkçe olmuştur. Gazetede Özbekçe tabirinin kullanılmaya başlanması 1924

yıllarının sonlarına denk gelmektedir. Gazetenin 19 Ekim 1922 tarihli 103. sayısında, mitingde konuşan Rus temsilcilerinin konuşmaları Ata Hoca tarafından "Türki dile" tercüme edilip halka anlatıldı ifadesi kullanılmıştır (Buhara Ahbarı 1920: 2).

Sovyet Rusya, ülkenin işgal edilmesine karşı isyanların artması ve halk arasında bir galeyana sebep vermemek için, bir yıllık zaman diliminde komünist olmayan zümreleri bertaraf etme siyasetini hayata geçirmemiştir. Zaman geçtikçe Buhara hükümeti üzerinde Moskova'nın baskısı artmaya başlamıştır. Sovyetlerin politikalarına muhalif olanların idareden uzaklaştırılmaya başlanması Yaş Buharalılarının bir kısmının Basmacı denilen Rus aleyhtarı silahlı güçlere katılmasına sebep olmuştur. Sovyet Rusya temsilcileri tarafından 1922-23 yıllarında Sovyetleştirme yönündeki baskılar artmış, bu duruma karşı çıkan bakanlar ve idareciler görevlerinden alınmıştır. Halkın tepkisinden çekinildiği için zirai krediler arttırılarak işçi sendikalarının hükümete katılımı sağlanmıştır. Eski idareciler, tüccarlar ve zenginler seçme ve seçilme hakkından mahrum bırakılmışlardır. Nihayetinde 20 Eylül 1924 yılında Buhara Halk Cumhuriyeti, sosyalist bir devlet olarak ilan edilmiştir (Yarkin 1973: 246).

Buhara Halk Cumhuriyetinde siyasî gücü emîrden alarak Yaş Buharalılarının eline veren Bolşeviklerin hedeflerinden bazıları da cumhuriyetin ekonomisini merkezden (Moskova) idare etmek, ekonomik ıslahatlar yaparken Sovyetlerin çıkarlarını gözetmek, ham madde ve diğer kaynakları Buhara'dan merkeze taşımaya kolaylaştırmak idi (Perdayev 2012:15). Sözde bağımsız iki ülkenin yaptığı anlaşma gibi gözükten anlaşmalar ile Buhara Halk Cumhuriyeti zamanla Sovyetlerin uydusu bir devlet haline getirilmiştir. 4 Mart 1924 yılında Moskova'da RSFSC ile Buhara Halk Cumhuriyeti arasında ittifak anlaşması imzalanmıştır. 9 Ağustos 1922 yılında da iki ülke arasında ekonomik iş birliği anlaşması yapılmıştı (Şukurov 1972: 8). Bu anlaşmalar siyasî, ekonomik ve kültürel açıdan Buhara'yı Moskova'ya bağlamıştır.

Yaş Buharalılar, Bolşeviklerin işçi köylü iktidarını kurup sömürge düzenine son verecekleri, bütün halklara özgürlük verecekleri ve sınıfsal farklılıkları ortadan kaldırıp eşitlik sağlayacağı gibi vaatlerine inanmışlardır. Bu vaatlerin boş olduğunu ve kandırıldıklarını ileriki dönemlerde görecektir. Milliyetçi ve halk düşmanı olarak suçlanıp büyük çoğunluğu Stalin döneminde öldürülmüşlerdir (Fitrat 2000: 9). Buhara Halk Cumhuriyeti'nin siyasî hayatı devam ederken Yaş Buharalılarının büyük bir çoğunluğu bu vaatlerin gerçekleştirileceği kanaatini taşımışlardır.

SONUÇ

Türkistan coğrafyasında yenileşme hareketi olarak ortaya çıkan Ceditçilik hareketinin bir parçası olan Buhara Emîrliği'ndeki Yaş Buharalılar hareketi, son dönem Türkistan tarihi konuları içinde önemli bir yer tutmaktadır. Fikir hareketi olan Ceditçilik hareketinin kapsamı, niteliği ve sınırları siyasî tarih konularından farklılık arz etmektedir. Yaş Buharalılar hareketi bütünüün parçası olması sebebiyle bazı yönlerden Türkistan'daki Ceditçilik hareketi ile benzerlikler taşımaktadır. Fakat kendine has özellikleri ile genel manadaki Ceditçilik hareketinden farkları da söz konusudur. Bu yönü ile Hive Hanlığı'ndaki Yaş Hiveliler hareketi ile benzerlikler taşımaktadır.

Buhara Emîrliği'nin sosyo kültürel durumu, emîrlik yönetimi ve Sovyet faktörü gibi sebeplerden dolayı Yaş Buharalılar hareketi (Hive hariç) Türkistan'ın diğer bölgelerindeki Ceditçilik hareketinden daha keskin bir siyasî kimliğe kavuşmuştur. Bolşevik İhtilalinin ortaya çıktığı bir dönemde, emîrlik yönetimi ve mevcut düzenin yenilik taraftarlarını siyaseten tehdit olarak algılaması ve baskıya tabi tutması, Bolşevikler ile Yaş Buharalıların iş birliği yapmasını sağlamıştır. Bu gelişme Yaş Buharalılarının da Türkistan'ın son Türk devleti olan Buhara Emîrliği'nin de kaderini tayin etmiştir.

Buhara'nın işgali öncesi Bolşeviklerin yoğun bir propagandası söz konusu olmuştur. Ayaklanan devrimcilere yardım etme bahanesi ile gerçekleştirilen işgal uzun süre Sovyetler tarafından propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Devrilen Buhara Emîrliği yerine Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti kurulmuştur. Yeni kurulan cumhuriyetin idaresi bir süreliğine Yaş Buharalılara bırakılmıştır. Fakat Yaş Buharalılarının idare ettiği bu cumhuriyetin ömrü kısa olmuştur. Çünkü Türkistan'ın Sovyetleştirilmesini hedefleyen Sovyetler Birliği uygun zamanı beklemiş, şartlar olgunlaşınca da harekete geçmiştir.

Bu süre zarfında yani 1920 - 1924 yılları arasında Yaş Buharalılara mensup aydınlar Buhara Emîrliği yerine kurulmuş olan Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'ni yönetmişlerdir. Yaş Buharalılar Partisi, Buhara Komünist Partisine katılmış olsa da Yaş Buharalılar bu cumhuriyeti milli ve demokratik bir usulde yönetmeye çalışmışlardır. Fakat zaman geçtikçe Sovyetlerin gerçek niyetleri ve baskıları ortaya çıkmaya başlamıştır. Yapılan anlaşmalar ile bu cumhuriyet tıpkı emîrliğin çarlığın mandası olması gibi, Sovyetlerin mandası haline gelmiştir. Bu genç cumhuriyet 1924 yılının sonlarında Sovyetlerin baskısı ile kendini lağvederek yeni kurulmuş olan Özbekistan Cumhuriyetine katılmıştır. Aktif rol alan Yaş Buharalılar zamanla pasifize edilmişler, Stalin döneminde milliyetçi, Turancı, İslamcı suçlamaları ile kurşuna dizilmişlerdir.

Böylece Türkistan ve Buhara halkının geri kalmışlığına demokratik ve

modern bir devlet anlayışı ile son vermeyi hedefleyen Yaş Buharalılar hareketi, gelişme döneminde iş birliği yapmak zorunda kaldıkları sosyalizm ideolojisi ve onun sahibi Sovyet Rus faktörü sebebiyle nihai amaçlarına ulaşamamışlardır. Yaş Buharalılar, emîrliği yıkmayı başarmışlarsa da, Buhara halkını zulüm, baskı ve sömürüden kurtarma gibi, varlık sebebi olan amaçlarına ulaşamamışlardır.

KAYNAKÇA**Gazeteler**

Buhara Ahbarı, 15 Eylül 1920, "Maksad ve Meslek", Sayı 1.

Buhara Ahbarı, 15 Eylül 1920, "Mihim İlan", Sayı 2.

Buhara Ahbarı, 19 Ekim 1922, "Türkiye'nin Galebesi Münasebetiyle Buhara'da Bayram" Sayı: 103.

Telif Eserler

ABDİRASHİDOV, Zaynabidin (2008). *İsmail Gansprinskiy ve Turkistanda Ceditçilik*, Taşkent: Merkezi Asyani Tadkik Faransuz İnstitutu Neşriyatı.

ALİM HAN, Said (1991) *Buhara Halkının Hasreti Tarihi*, (Haz: Abdussadık İrisov) Taşkent: Ozbekitan SSC Fan Neşriyatı.

ALİMOVA, Dilaram - RAŞİDOV, Umar (2009). *XIX Ahır XX Başleride Buharadaki Siyasi Hareketler ve Kureşler*, Buhara: Buhara Devlet Üniversittı Neşriyatı.

ALLWORTH, Edward (1994). *Central Asia: 130 Years of Russian Dominance in Historical Overview*, London: Duke University Pres.

AMANOVA, Firuze (2011). *Buhara Rusya İktisadi Alakeleri Tarihige Bir Nezer (XIX Asr Ahır XX Asr Başleri)*, Taşkent: Ozbekistan Milli Kutuphanesi Neşriyatı.

AYNİ, Sadrettin (1926). *Buhara İnkılabı Tarihi İçun Materyaller*, Moskova: SSSC Halklarının Merkezi Neşriyatı.

AYNİ, Sadrettin (1966). *Külliyat*, (Haz: S. Ömerov-M. Tursunzade vd), Duşanbe: Neşriyat-ı İrfan.

BALTABAYEV Hamidulla (2000), *Abdurrauf Fitrat (Tenlengen Eserler I. Cilt)*, ÖRŞHHC Taşkent: Maneviyat Yayınları.

BECKER, Seymour (2004). *Russia's Protectorates İn Central Asia (Bukhara And Khiva, 1865-1924*, Newyork: RoutledgeCurzon.

BEDİRİ, Abdullah (1919b). *Yaş Buharaliler: Biçare Halk Dehkanleri İçun Yahşi mi, Yamanmi?* Moskova: Yaş Buharalıkların Moskov Komiteti Neşriyatı.

BEDİRİ, Abdullah (1919a). *Yaş Buharalıklar Kimler*, Moskova: Yaş Buharalıkların Moskov Kemiteti Neşriyatı.

BELCUVANİ, Muhammed Ali (2001). *Tarih-i Nefe-i* (Haz: F.R Ergeşev - R.E Halikova), Taşkent: Akedemiya Neşriyatı.

CORAEV M. v.d (2000). *Ozbekıstanın Yengı Tarihi, Ozbekıstan Sovyet Mustemlekeçılığı Devride*, 2. Kitap, Taşkent: Şark Neşriyatı.

DİLEK, Kaan (2007). "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1: 50-68.

FİTRAT Abdurrauf (2000). *Buhara'da Ceditçilik – Eğitim Reformu Münazara ve Hind Seyyahının Kıssası*, (Haz: Seyfettin Erşahin), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

FİTRAT, Abdurrauf (1992). *Emîr Âlim Hannıng Hukumranlık Devri*, (Haz: H. Marifet), Taşkent: Ozbekistan Yazuvçular Uyuşması (Minhac) Hayriye Neşriyatı.

GRİŞİN V. S. (1973). *Buhara Revolyutsiyesinde Kızıl Armiyening İnternatsional Missiyesi*, Taşkent: Ozbekıstan Neşriyatı.

GÜNGÖR, Ebubekir (2011), *Türkistan'da Fikir Akımları*, İstanbul: IQ Yayınları.

- HALBAYEV, S. – RAZIKULOV O (2012), “Buhara Ceditlerinin Milli Demoratik Konstitıyevi Monarhiye Devlet Başkeruvı İçun Kureşı”, *Turkistan Ceditligi Milli Oyganış Devrı Tarihi*, Namangan: Namangan Neşriyatı:181-197.
- Halim Kara (2002), “Reclaiming National Literary Heritage: the Rehabilitation of Fitrat and Abdulhamit Sulaymon Cholpan in Uzbekistan”, *Europe- Asia Studies*, Vol. 54, No.1: 123-142.
- HASANOV B.V vd (2009), *Tarihning Namalum Sahifeleri (Hucet ve Materyaller) Birinçi Kitap*, Taşkent: Gafur Gulam Namıdeki Neşriyat-Matba İcadi Uyi.
- HAYİT, Baymirza (1995), *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları.
- HAYİTOV O.- ABUYEV H. (2010), “F. Kolesovning Buharage Yurışı ve Uning Akıbetleri”, *XX Asr Ahır XX Asr Başleride Buhara Mevzuside Respublike İlmi Nezeri Encumenı Meteryallerı*, Buhara: Buhara Devlet Üniversitesi Neşriyatı:41-44.
- HOCAYEV, Feyzullah (1997), “Buhara İnkılabınının Tarihiğe Materyaller”, *Feyzullah Hocayev Hayatı ve Faaliyeti Hakkıda Yengi Mulahazalar*, (Haz. D. A Alimova), Taşkent Fen Neşriyatı.
- KASIMOV, Begali (2002), *Milli Oyganış:Cesaret, Marifet, Fidayilik*, Taşkent: Maneviyat Neşriyatı.
- KASIMOV, Ferhad (2001). “Buharada Milli Demokratik Hereketning Ozıge Has Hususiyetleri”, *Merkezi Asya XX Asr Başıde, Haklara Konferansiye Meteryallerı*, Taşkent Maneviyat Neşriyatı:115-117.
- KERİMOV, Naim (2001), “Cedit Şiiriyeti Turkistandeki Siyasi Medeni ve Entellektyual Hereketning Muhim Kısmı Sifetide”, *Merkezi Asya XX Asr Başıde, Haklara Konferansiye Meteryallerı*, Taşkent Maneviyat Neşriyatı:61-65.
- KOÇAOĞLU, “Timur (1996), Buhara Cumhurbaşkanı Osman Hoca (Kocaoğlu) ve İstiklal Savaşı Sırasında Türkiye’ye Altın Yardımı Meselesi”, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri(23-26 Mayıs 1996)*, Kayseri Türk Dünyası Araştırma Merkezi Yayınları No:2: 421-424.
- KOÇAR Çağatay (ty), *Atayurttan Anayurda Türkistanlılar*, Adana Ekrem Matbaası.
- KOZİYEV Remiş (2014), *Yaş Buharalıklar Teşkilatınının Teşkil Tapışı ve Uning Buhara İçtimai Siyasi Hayatıge Tutken Orni*, Özbekistan Respublikası Ali ve Orta Mahsus Talim Vezirligi Buhara Devlet Unıversıtı Tarih Fakulteti Tarih Kafederyası Bituriv Makalevi İs, Buhara.
- PERDAYEV Esrar Abducabbaroviç (2012), *Buhara ve Harezmdede İktisadi Kengeşler Faaliyeti (1920-1924 Yıllar)* Taşkent: Mirza Uluğbek Namıdeki Özbekistan Milli Unıversıtı Tarih Fenleri Namzedi İlmi Derecesını Alış İçun Takdim Etilgen Disertetsiya Aftereferatı.
- RAHMAN, Abdullah (2004), *Şafırkan Yulduzları*, Abdullah Kadiri Halk Mirası Neşriyatı.
- RAŞİDOV, Ömer – RAŞİDOV, Ulmascan (2013), *Buharaning Rusya Bilen İktisadi ve Siyasi Munasebetleri Tarihiden (1900-1925)*, Buhara: Buhara Neşriyatı.
- RAŞİDOV, Ömer – RAŞİDOV, Ulmascan (2011), *XX Asr Başleride Buhara Emırlıgideki Siyasi ve İktisadi Cereyanlar*, Buhara: Buhara Neşriyatı.

- RAZAKOV, Devran Halikoviç (1994), *Buhara Hanlığının Teşki Sevda Alakaları (XIX Asrning 60-90. Yılları)*, Taşkent: Taşkent Devlet Üniversitesi Tarih Fenleri Namzedi İlmî Unvanı Alış İçün Disertetya.
- RECEBOV, Kahraman (2011), *Feyzullah Hocayev*, Taşkent: Abu Matbuat Konsalt Neşriyatı
- RECEBOV, Kahraman – HAYİTOV, Şadman (2011), *Osman Hoca*, Taşkent: Abu Matbuat Konsalt Neşriyatı.
- RECEBOV, Kahraman (2005), “Yaş Buharalıklar: Ulerning Şark Memleketlerindeki Yaşler Hareketleri Bilen Uzvi Alakeleri”, *Buhara Mevcleri*, S. 2: 26-29.
- ŞUKUROV A. (1972), *Buhara Respublikasının RCFSR Bilen Hemkarlığı*, Taşkent: Ozbekistan CCR Fan Neşriyatı.
- TOGAN, Z.V. (1981), *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Enderun Yayınları.
- YARKIN İbrahim (Şubat 1973), “Buhara Halk Cumhuriyeti ve Bunun Ortadan Kaldırılarak Sovyetler Birliğine İlhakı”, *Türk Kültürü*, S 124: 242- 253.
- ZACONE,Thierry (2001), *Yasak Kent Buhara (1830 1888)*, Çev: Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ZENKOVSKY (1967), Serge A., *Pan Turkism and İslam İn Russia*, Harvard University Press.

